

Een grafveld van de enkelgrafcultuur te Leek-De Traan (provincie Groningen, NL)

Erik DRENTH, Bernard VERSLOOT, Hans DE KRUYK & Bertil VAN OS

1. Inleiding

De laatneolithische enkelgrafcultuur (verder EGK) uit het derde millennium v.Chr. is vooral bekend vanwege haar grafheuvels ofwel tumuli en vlakgraven, waarin in de regel per graf één dode is geïnhumeerd¹. Tot op heden zijn dergelijke bijzettingen uit de provincie Groningen in Nederland slechts mondjesmaat bekend. Het (mogelijke) aantal dat bij professionele opgravingen tevoorschijn is gekomen, blijft bij vijf tot zeven steken. Een daarvan kwam aan het licht te Onnen tijdens een opgraving van een vroegmiddeleeuws grafveld door de beroemde Nederlandse archeoloog A. E. van Giffen (1930: I, 124-128; II, 84-86a). Gezien de afmetingen van de grafkuil en het geringe formaat van een van de twee in het graf gedeponeerde bekers (van de typen 1d en 1f; de bekertypologie in deze bijdrage is naar van der Waals & Glasbergen, 1955) betreft het een kinderbijzetting².

Op een lage (dek)zandrug genaamd De Haar nabij Marum heeft F. C. Bursch van het Rijksmuseum van Oudheden (Leiden) verder enkele grafheuvels onderzocht (Bursch, 1936). Bij twee daarvan, de nummers 2 en 3, bleek het primaire graf te zijn aangelegd door de EGK. Als grafgiften waren een vuursteen bijl en scherven van een beker (type indet.) respectievelijk fragmenten van twee bekers van (waarschijnlijk) het type 1b en drie barnstenen kralen meegegeven. In het geval van tumulus 2 was nog een verkleuring zichtbaar die laat zien dat de dode met opgetrokken knieën ter aarde is besteld. Deze dodenhouding was destijds algemeen bij de EGK en haar zusterculturen elders in continentaal Europa (Drenth, 2016, met verdere verwijzingen). Overigens is op dezelfde zandrug door de amateurarcheoloog Mr. J. Siebinga een derde grafinventaris geborgen, toen twee tumuli in 1935 bij een heideontginning werden vernield. Deze grafuitrusting omvat een beker van het type 1a, twee vuurstenen geslepen bijlen en een vuursteen kling (Glasbergen, 1971: NL1; hij spreekt van tumulus 4).

Een ander graf kwam aan het licht te Groningen-Helpermaar (Fens *et al.*, 2010). Daarbij werden een lijksilhouet – opnieuw bleek de dode met opgetrokken knieën te zijn begraven – en een beker van het type 1e opgegraven.

De laatste site waarop kan worden gewezen, is Leek-De Traan; dit gebied valt uiteen in Hoge Traan en Lage Traan (Fig. 1). Het gebied bestaat uit het dalletje van de Blinksloot en de aangrenzende hogere zandgebieden die vooral ten noorden van dit beekdal gelegen zijn. De Blinksloot komt stroomafwaarts samen met nog enkele waterloopjes en mondt uit in het brede dal van het Oude Diep. Bij opgravingen in het onderhavige gebied door achtereenvolgens de archeologische bedrijven ARC en ADC ArcheoProjecten zijn (de resten van) drie graven blootgelegd (Corver, 2008; Opbroek *et al.*, 2008; Ufkes, 2001;

1. Onder vlakgraven worden begravingen in een kuil verstaan die niet door een grafheuvel zijn bedekt. Nabijzettingen in hunebedden vallen niet onder deze categorie (zie in dit verband Drenth, 2012).

2. De bekers waarvan in deze bijdrage wordt gesproken, zijn telkens van aardewerk.

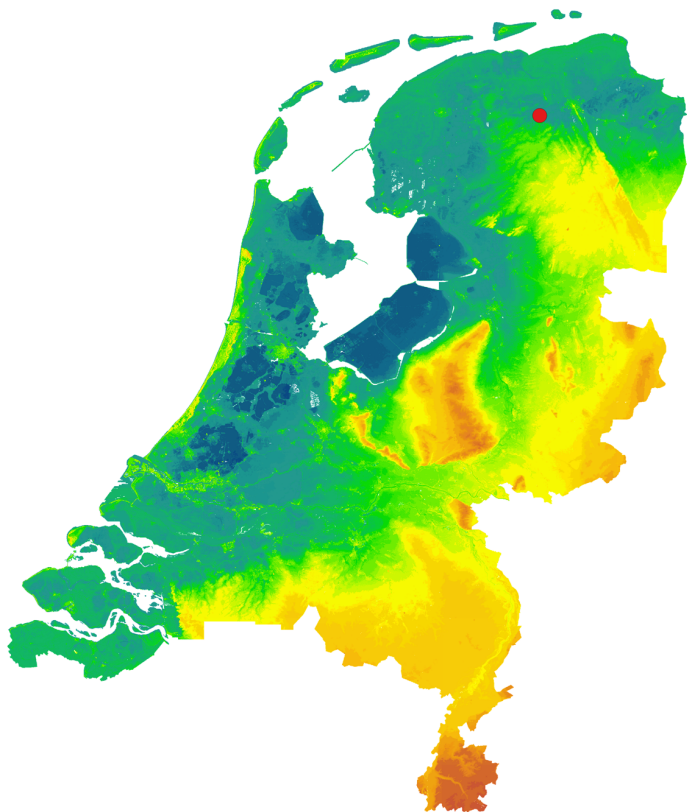

Fig. 1 – Ligging van Leek-De Traan (rode stip), geplot op een hoogtekaart van Nederland (op basis van het Actueel Hoogtebestand Nederland). De diverse kleuren geven de verschillen in maaiveldhoogte aan, waarbij (oranje)bruin en donkerblauw achtereenvolgens staan voor de hoogste en laagste landschappelijke delen. Vervaardiging kaart R. J. Popken.

de Wit, 2001). Daarvan behoort één met zekerheid tot de EGK, bij de twee andere is dat hoogstwaarschijnlijk. Het zekere EGK-graf valt op vanwege zijn rijke keramische inventaris: twee bekers (beide sterk verwant aan het type 1e), een lepel en een schaal (Fig. 2). Uit de grafkuil zijn verder een vuurstenen afslag en een natuurlijk steentje afkomstig, die daarin mogelijk bij toeval zijn beland (Ufkes, 2001: 69). Of deze grafkuil, die nauw omgeven was door een kringgreppel, ooit bedekt was met een artificiële heuvel valt te bezien, want daarvoor zijn geen aanwijzingen aangetroffen (de Wit, 2001: 10). Voor de ligging van dit graf wordt verwezen naar Fig. 22 (graf 1).

Evenmin zijn er aanwijzingen voor grafheuvels aan het licht gekomen bij de twee ronde laatneolithische greppels die te Leek-De Traan zijn opgegraven (Fig. 3 & Fig. 4). Zij waren op ca. 30 m afstand van elkaar gelegen (Fig. 22, graven 2 en 3). Qua grootte zijn ze goed vergelijkbaar. De buitendiameter van het westelijke exemplaar, ca. 3,5 m, mat ca. één decimeter meer dan die van de oostelijke greppel. Binnen de laatstgenoemde greppel lag een grafkuil, die overigens vondstloos bleek. Een grafkuil is in het geval van de westelijke greppel niet ontdekt. Hoogstwaarschijnlijk is die inclusief eventuele grafgiften reeds vóór de opgraving door (sub)recent ploegen of een ander postdepositioneel proces vernield. Wel

zijn in de greppel sporen van palen (ca. 25 in totaal) herkend. Bij de oostelijke greppel zijn ze daarentegen niet waargenomen. Hoe deze verscheidenheid moet worden geduid, is ongewis. Een mogelijkheid is dat de oostelijke greppel ooit eveneens een paalstelling kende. Die zou dan echter, in tegenstelling tot de westelijke greppel, zo kortstondig hebben bestaan dat daarvan geen sporen resteren.

Verscheidene toevalsvondsten en ontdekkingen door amateurarcheologen geven aan dat het oorspronkelijke aantal EGK-grafheuvels en vlakgraven in de provincie Groningen beduidend groter moet zijn geweest. Een stenen hamerbijl die bij het aardappelrooien op de Onstwedder Holte is gevonden, is vermoedelijk een dergelijke stille getuige (Groenendijk & Waterbolk, 1998: 52, 57; fig. 28). Nadien zijn op het terrein in kwestie drie grafheuvelzolen, dat wil zeggen tumuli waarvan het heuvellichaam (nagenoeg) volledig verdwenen is, opgegraven. Deze grafheuvels zijn (vermoedelijk) in het laatneolithicum (ca. 2800-1900 v.Chr.) gebouwd en vervolgens, na te zijn uitgebreid, in de Bronstijd (ca. 1900-1200 v.Chr.) voor begraving hergebruikt (*ibidem*: 54-55, 57 & fig. 24-27).

Leek-De Traan kan in dit kader eveneens worden aangehaald. Door de tweede auteur en de heer G. Venema³ zijn ter plekke duizenden artefacten uit in elk geval het mesolithicum,

3. Alle hier beschreven artefacten zijn ontdekt door de heer B. Versloot, met uitzondering van een hier niet-afgebeelde vuurstenen bijl. Deze is gevonden door de heer G. Venema en bevindt zich in diens collectie.

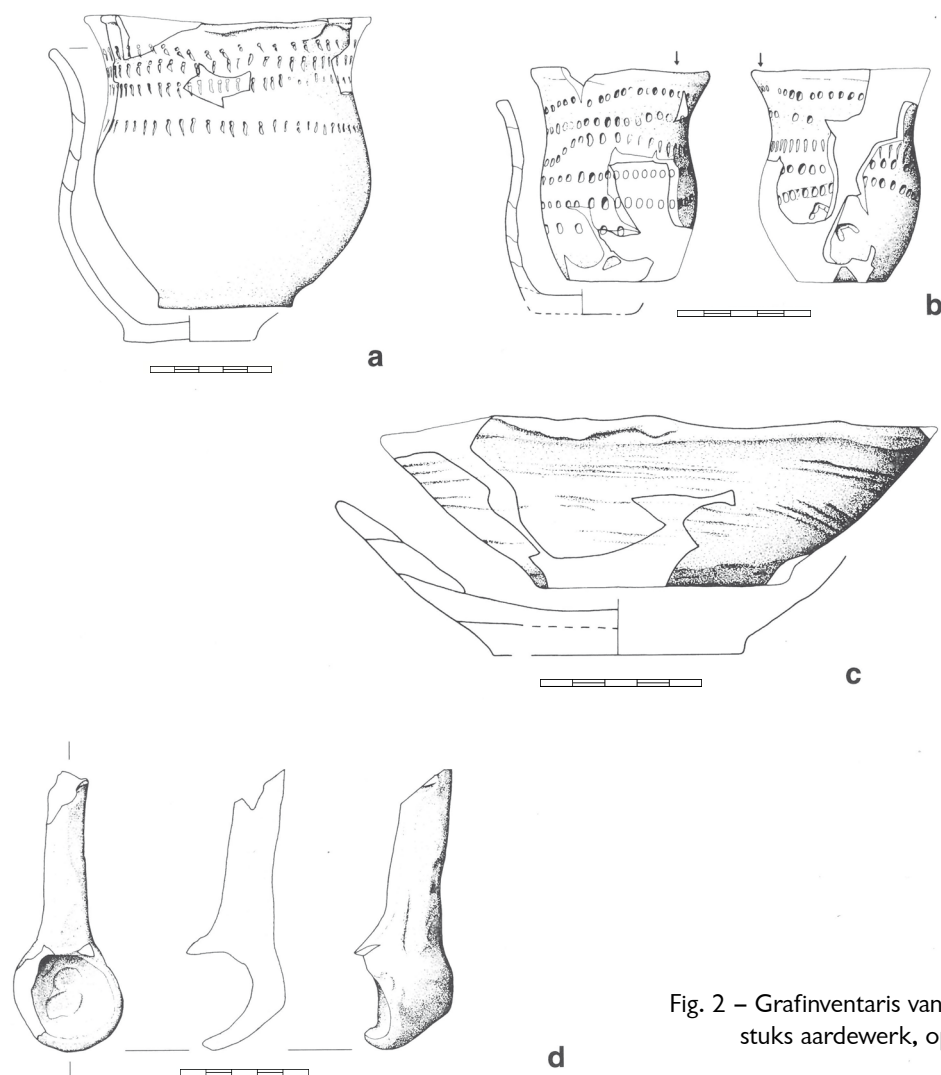

Fig. 2 – Grafinventaris van Leek-De Traan bestaande uit vier stuks aardewerk, opgegraven door het ARC in 2000. Uit: Ufkes 2001.

het neolithicum en de bronstijd en mogelijk het laatpaleolithicum opgeraapt⁴. Verscheidene voorwerpen in deze twee verzamelingen vallen niet alleen typologisch op, maar tevens door de grootte, de veelal ongebroken staat en soms de grondstof. Ze zijn hoogwaarschijnlijk afkomstig uit verstoorde EGK-grafheuvels of -vlakgraven, omdat vergelijkbare artefacten uit die context goed bekend zijn (bijv. Lanting, 1969; Glasbergen, 1971; Delcourt-Vlaeminck, 1998; Drenth, 2015; Wentink, 2020). De (resten van) van drie laatneolithische graven die bij opgravingen te Leek-De Traan zijn aangetroffen (zie eerder), versterken dit idee.

Van 1997 tot en met 2008 zijn in totaal te Leek-De Traan tien objecten door B. Versloot en G. Venema verzameld die als EGK-grafgiften kunnen worden aangemerkt. De volgende paragraaf bespreekt het typologische spectrum, onder vermelding van de mate van compleetheid, gebruikte grondstoffen en soms technologische informatie en parallellen. Aansluitend komt de datering aan bod, gevolgd door de kwestie uit hoeveel en wat voor soort graven de onderhavige artefacten stammen. Getracht is daarna een antwoord te geven op de vragen “Aan wie zijn deze artefacten meegegeven; waren dit mannen,

4. B. Versloot heeft een registratie- en determinatielijst van zijn vondsten, in de vorm van een Excel-bestand, ter beschikking gesteld aan het Noordelijk Archeologisch Depot te Nuis, waaraan hij tevens zijn verzameling van artefacten uit Leek-De Traan goeddeels heeft geschonken. De overige hier genoemde voorwerpen van deze vindplaats bevinden zich in bezit van de ontdekkers.

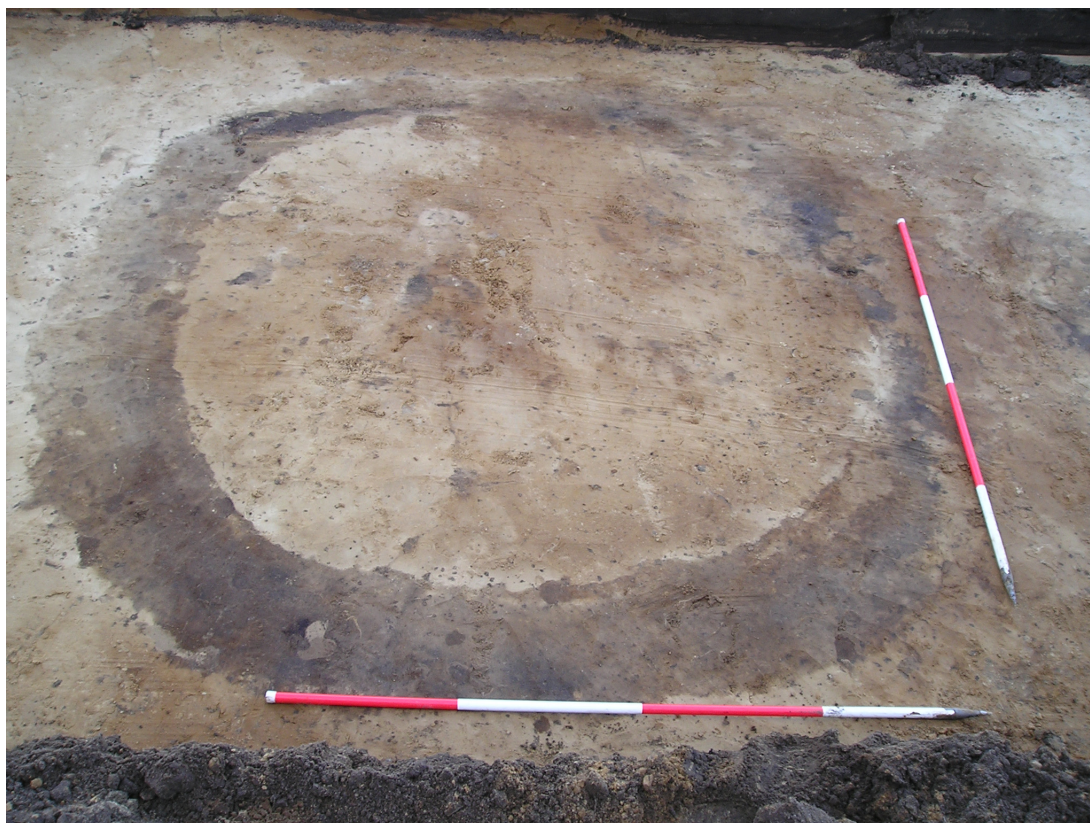

Fig. 3 – De westelijke greppel die door het ADC ArcheoProjecten is opgegraven. Foto B. Versloot.

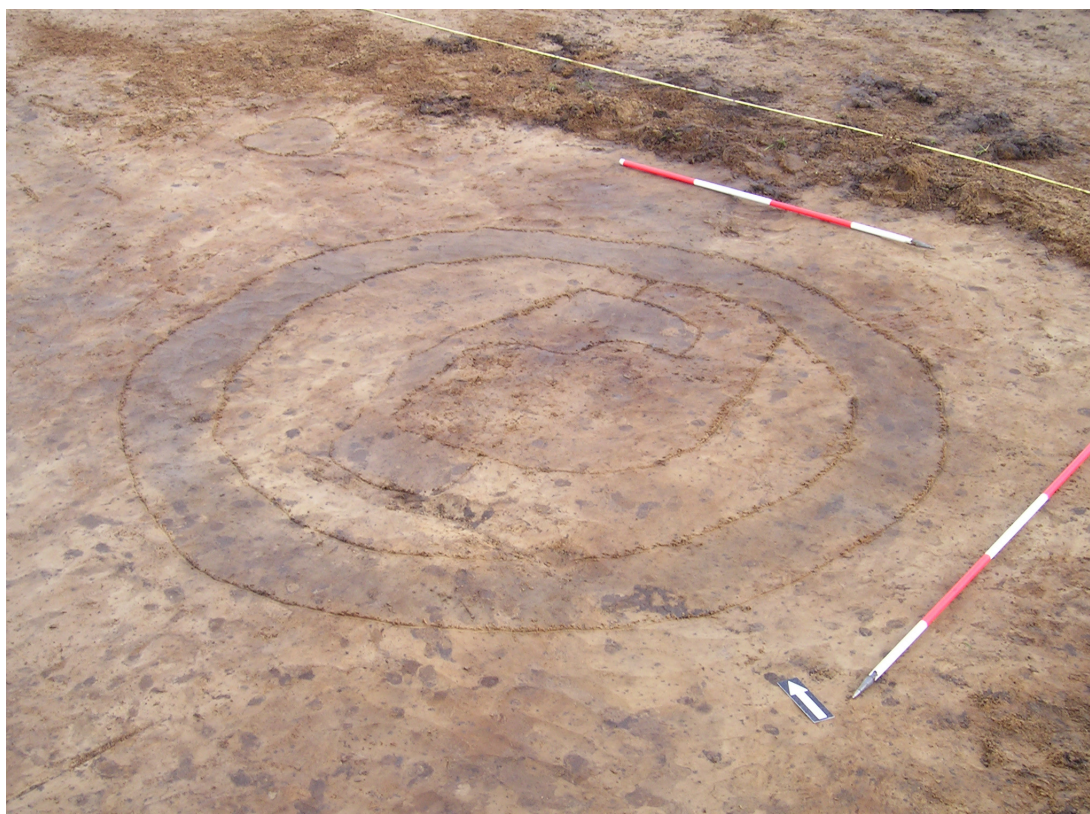

Fig. 4 – De oostelijke greppel met daarbinnen een grafkuil die door het ADC ArcheoProjecten is onderzocht. Foto B. Versloot.

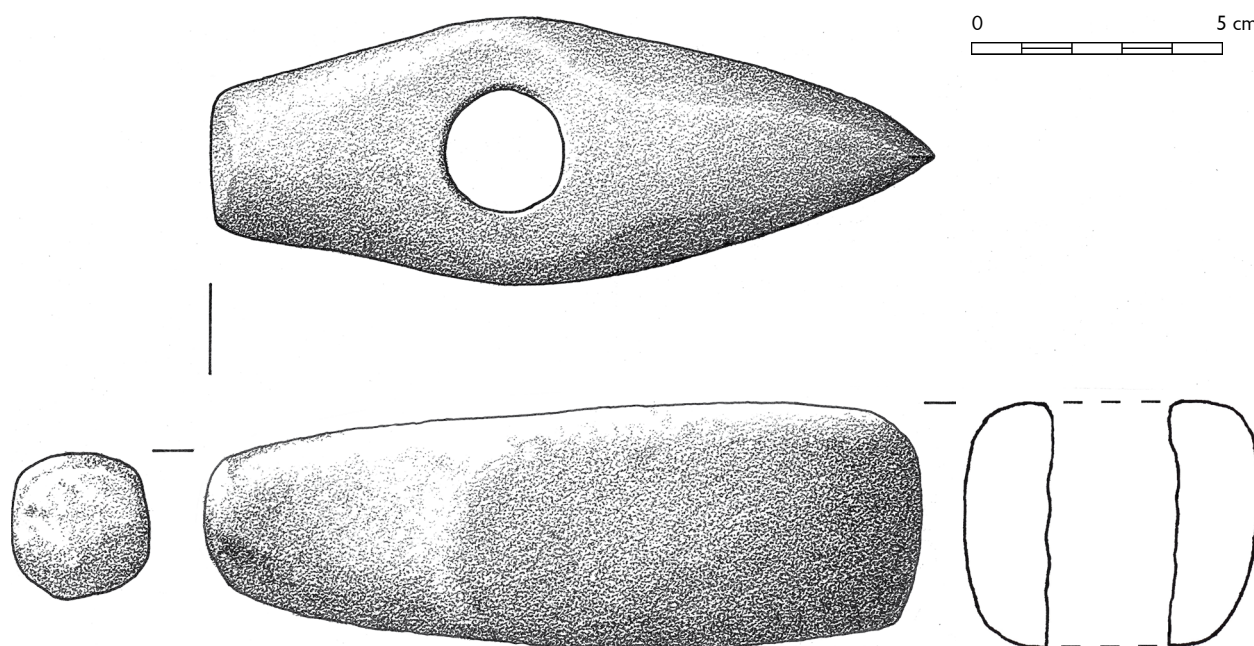

Fig. 5 – De grootste EGK-hamberbijl (hamerbijl 1). Tekening R. Timmermans & B. Versloot.

vrouwen of kinderen?” en “Hadden deze personen een lage of hoge sociale status?”. De slotparagraaf laat het belang van de onderhavige vondsten zien. De artefacten werpen nieuw licht op de aard van de site. Daarnaast illustreren ze eens te meer hoe belangrijk ontdekkingen van amateurarcheologen zijn voor de professionele archeologie en hoe noodzakelijk een structurele samenwerking tussen beide partijen is.

2. De tien artefacten: beschrijving en typering

2.1. Hamerbijlen

Het ensemble omvat twee stenen hamerbijlen. Het grootste exemplaar is compleet en onverbrand, ofschoon plaatselijk recent beschadigd (Fig. 5; hamerbijl 1 in Tab. 1 en Fig. 22). In zijaanzicht neemt de hoogte of, zo men wil, dikte geleidelijk toe van nek naar snede. De steelgatversteving is zwak ontwikkeld. De dwarsdoorsnede van de nek is afgerond, die van het snededeel afgerond-rechthoekig. Het voorwerp is geslepen/gepolijst over het gehele oppervlak, met uitzondering van de nektop en de directe omgeving die bedekt zijn met sporen van *pecking*. In het steelgat is een richel aanwezig op ca. 1 cm vanaf het hamerbijloppervlak, een tweede zwakker ontwikkelde richel bevindt zich aan andere zijde van het gat, op ca. 0,5 cm van het oppervlak. De grootste lengte van het voorwerp is 14,5 cm, de grootste breedte 5,2 cm, de grootste dikte 4,7 cm, de diameter van het steelgat 2,2 cm en het gewicht 508,6 g.

De tweede hamerbijl is eveneens volledig en onverbrand, ofschoon plaatselijk recente beschadigingen en sporen van verwerking aanwezig zijn (Fig. 6; hamerbijl 2 in Tab. 1 en Fig. 22). In zijaanzicht wordt de hoogte van nek naar snede geleidelijk groter, terwijl de steelgatversteving zwak ontwikkeld is. De nek kent een afgeronde dwarsdoorsnede, het snededeel een ongeveer afgerond-rechthoekige dwarsdoorsnede. Het gehele oppervlak van de hamerbijl is geslepen tot gepolijst. Een uitzondering op die regel zijn de nektop en de directe omgeving, want zij zijn bedekt met sporen van *pecking*. De binnenkant van het steelgat is glad tot gepolijst. De grootste lengte van de hamerbijl is 13,9 cm, de

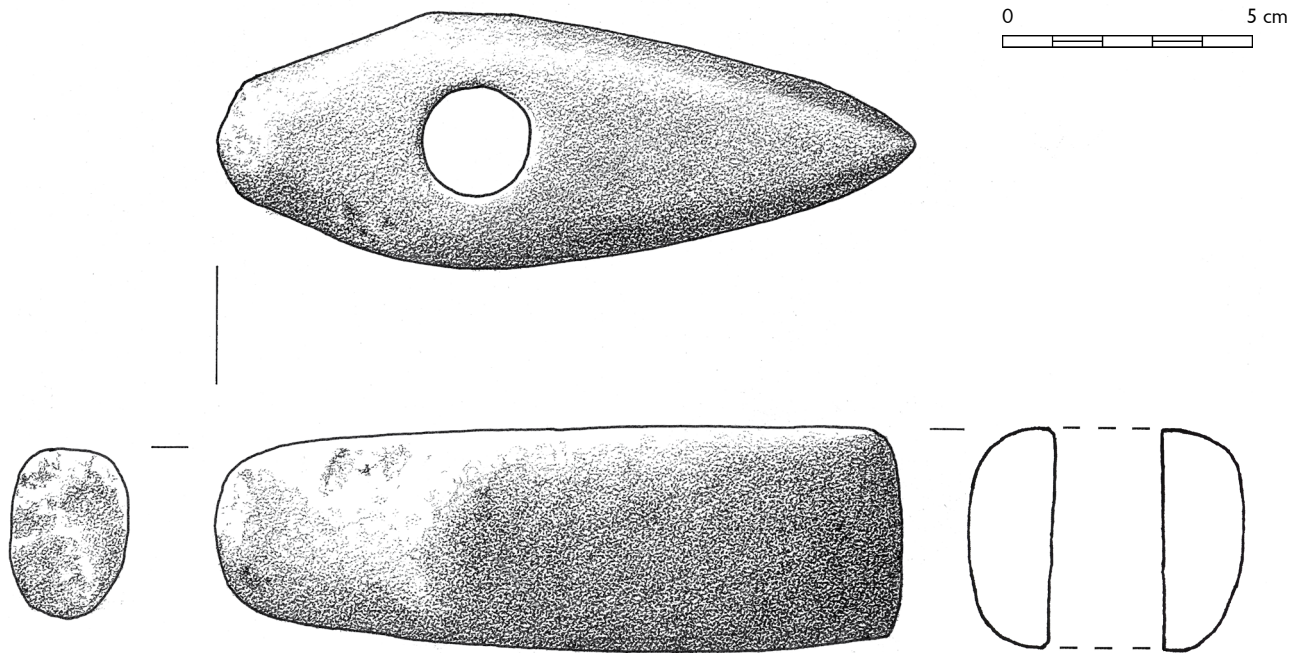

Fig. 6 – De kleinste EGK-hamberbijl (hamerbijl 2). Tekening R. Timmermans & B. Versloot.

grootste breedte 5,1 cm, de grootste dikte 4,5 cm en de diameter van het steelgat 2 cm (onderzijde)-2,2 cm (bovenzijde). Het gewicht bedraagt 456,2 g.

Niet alleen wat vorm betreft, maar ook qua grondstof lijken beide hamerbijlen sterk op elkaar (Fig. 7). Laatstgenoemde gelijkenissen zijn zo sterk dat de conclusie dat de twee artefacten vervaardigd zijn uit hetzelfde stuk steen gewettigd is. Opvallend zijn de donkere en vooral lichte insluitsels in de grondstof. Laatstgenoemde hebben veelvuldig beduidend grotere afmetingen (voor zover zichtbaar tot 7-8 mm) dan de grondmassa en moeten daarom als fenokristen worden aangemerkt. De twee voorwerpen zijn voorge-

Fig. 7 – Detailopname van de twee hamerbijlen die de sterke gelijkenissen tussen gebruikte grondstoffen laat zien. Foto B. Versloot.

Componenten	Hamerbijl 1	Hamerbijl 2	Fels-Rechteckbeil 1	Fels- Rechteckbeil 2
	%	%	%	%
SiO ₂	58,8	56,1	51,1	50,9
TiO ₂	0,9	1,0	1,7	0,7
Al ₂ O ₃	14,7	15,1	8,3	11,2
Fe ₂ O ₃	7,2	9,1	18,9	13,3
MnO	0,2	0,2	0,3	0,4
MgO	2,5	2,0	1,9	2,1
Na ₂ O	Niet meetbaar	Niet meetbaar	Niet meetbaar	Niet meetbaar
CaO	8,1	8,9	9,8	11,9
K ₂ O	2,8	2,3	0,7	0,9
P ₂ O ₅	0,7	0,9	2,7	4,0
SO ₃	0,9	1,0	1,0	1,3
<i>Totaal</i>	<i>96,8</i>	<i>96,6</i>	<i>96,4</i>	<i>96,6</i>

Tab. 1 – Chemische samenstelling van de stenen hamerbijlen en stenen bijlen blijktens XRF-onderzoek.

legd aan gesteentedeskundige H. Huisman en hij meent op macroscopische gronden dat ze beide van doleriet zijn. Röntgenfluorescentie(XRF)analyses spreken deze determinatie niet tegen (Tab. 1; vgl. Nockolds *et al.*, 1978)⁵. De chemische samenstelling van de beide hamerbijlen is in hoge mate hetzelfde. Daar komt bij dat beide artefacten typologisch eveneens sterk verwant zijn. Bij ons weten zijn vergelijkbare waarnemingen voor de EGK in Nederland niet eerder gedaan.

De twee artefacten in kwestie kunnen onder de categorie ‘derivaten’ worden geschaard. Addink-Samplonius (1968) heeft dit begrip geïntroduceerd ter aanduiding van hamerbijlen die zich volgens haar uit het type A1 zouden hebben ontwikkeld, onder invloed van Jutse en wellicht Midden-Duitse hamerbijltypen (Fig. 8)⁶. Kenmerkend voor de derivaten acht zij de afgeronde tot afgerond-rechthoekige dwarsdoorsnede⁷. Op basis van het zijaanzicht en de aan- of afwezigheid van een steelgatversteving (verbreding van de hamerbijl ter hoogte van het gat) heeft Addink-Samplonius de typen P, R en S onderscheiden; het eerstgenoemde type is onderverdeeld in P1 en P2. Er valt het nodige af te dingen op deze typologie, zoals een nadere beschouwing door Lanting (in voorbereiding) leert en Bakker (in voorbereiding) trekt terecht hieruit de conclusie “... dat de voor de A-derivaten ontwikkelde typologie weinig scherpe typengrenzen heeft”⁸. De twee hamerbijlen van De Traan onderschrijven deze uitspraak. Ze kunnen als een kruising van Addink-Samplonius’ typen P2 en R worden beschouwd. Met de laatstgenoemde vorm hebben ze gemeen

5. Een van ons (H. de Kruyk) heeft de twee hamerbijlen en de beide *Fels-Rechteckbeile* met behulp van röntgenfluorescentie (XRF) geanalyseerd. Daartoe is een *Delta Handheld XRF Analyzer* van Olympus gebruikt.

6. Lanting (in voorbereiding) wijst erop dat Addink-Samplonius (1968: fig. 3; in deze bijdrage Fig. 8) in haar typologische schema het type P1 onterecht een snede-uitbuiging heeft gegeven welke lijkt op die bij het type A1. Er zijn geen daadwerkelijke voorbeelden van het type P1 gevonden die een dergelijke snede bezitten. De op grond van de snedevorm door Addink-Samplonius gesuggereerde verwantschap tussen dit type en het type A1 moet daarom worden betwijfeld. Lanting heeft verder vanwege de chronologie bedenkingen tegen een rechtstreeks morfologisch verband tussen beide hamerbijlvormen. Het type P1 zou beduidend jonger zijn en in tijd niet naadloos aansluiten op het type A1.

7. Lanting (in voorbereiding) kan zich niet geheel vinden in dit criterium en stelt dat de nek bij derivaten rond of ten minste vrij rond is.

8. Dat gegeven schemert al door in de voorlopige chronologie voor de EGK die door Drenth & Lanting in 1991 (Drenth & Lanting, 1991a; 1991b) is gepubliceerd. Zij zien R en S niet als twee aparte vormen, maar spreken van het type R/S.

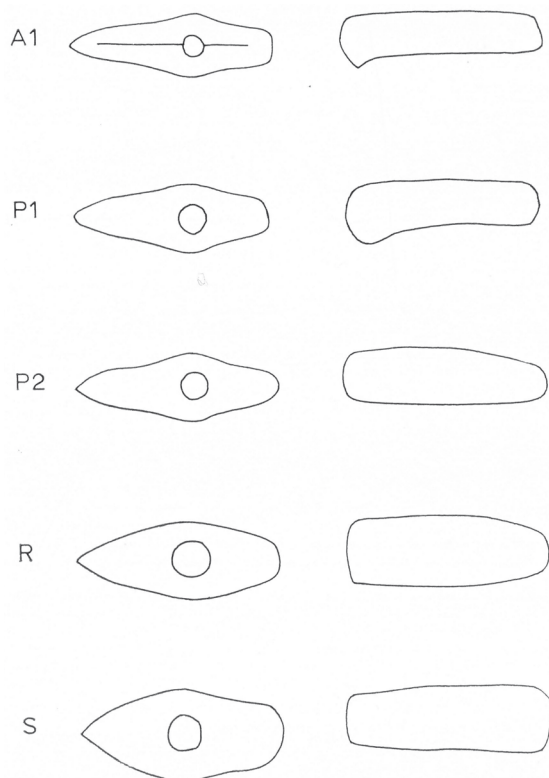

Fig. 8 – De diverse derivaten van hamerbijlen die door Addink-Samplonius zijn onderscheiden, met bovenaan het type waarvan deze derivaten zouden zijn afgeleid. Uit Addink-Samplonius, 1968.

dat de hoogte van nek naar snede (geleidelijk) toeneemt. De steelgatversterking, hoewel in beide gevallen zwak ontwikkeld, wordt binnen de derivaten veeleer gedeeld met het hoofdtype P, waarbij de algehele vorm de meeste overeenkomsten met het subtype P2 vertoont. Addink-Samplonius (1968: 233) geeft echter aan dat vervaging van de steelgatversterking bij het type R voorkomt. Uit een afbeelding van een hamerbijl uit Voorthuizen blijkt dat ze onder dit type tevens hamerbijlen zonder een dergelijke versterking schaaft (*ibidem*: fig. 18). Kortom, het type R kent de nodige variatie, zoals ook Addink-Samplonius zelf toegeeft, want zij schrijft (1968: 233): “Heterogeen type; vooral qua afmetingen. Zal mogelijk na bestudering van grotere aantallen in meer groepen uiteenvallen.” Het bovenstaande in ogenschouw nemende is door ons besloten aan de Leekster hamerbijlen het typologische etiket P2/R gegeven.

Volgens Addink-Samplonius (1968: 234) zijn van de vernoemde hamerbijlderivaten de typen P1 en P2 kenmerkende Nederlandse en Noordwest-Duitse producten. Overeenkomstig deze visie zouden de twee hamerbijlen uit Leek-De Traan lokale of regionale fabricaten zijn. Geen van de EGK-hamberbijlen ($n = 53$) in de collectie van het Drents Museum is echter als doleriet gedetermineerd (Drenth & Lanting, in: Beuker *et al.*, 1992: tab. 7)⁹. Buitendien meent H. Huisman dat als grondstof voor de Leekster hamerbijlen gesteente afkomstig uit een primaire geologische context heeft gediend. Hij denkt aan een herkomst van het uitgangsmateriaal uit bijvoorbeeld het Sauerland

(Duitsland), een oostelijker gelegen gebied of de Vogezen (Frankrijk). Daarbij tekent hij aan dat noordelijke ofwel Scandinavische dolerieten, zoals ze in Noord- en Midden-Nederland als zwerfstenen voorkomen, donkerder zijn. De conclusie is dat hier een raadselachtige discrepantie voorligt, tenzij een foute gesteentedeterminatie of import van een brok uitheems gesteente én lokale dan wel regionale fabricage wordt aangenomen.

2.2. Bijlen van vuursteen en andersoortige gesteente

De assemblage telt twee complete natuurstenen bijlen met een rechthoekige dwarsdoorsnede, die naar Brandt (1967) doorgaans worden aangeduid als *Fels-Rechteckbeile*. Hij onderscheidt op basis van de lengte-breedteverhouding twee varianten (vgl. Schut, 1991: hoofdstuk 3)¹⁰. De bijlen van De Traan vallen onder variant A, dat wil zeggen dat de

9. Verschillen in naamgeving zouden hier echter tot een dubbelzinnige situatie kunnen hebben geleid, met name omdat niet altijd hetzelfde onder diabaas en doleriet wordt verstaan (<http://kijkeensomlaag.nl/index.php/welke-steen-heb-ik/diabazen>). Volgens Huisman staat laatstgenoemde term voor een fijn- tot middelkorrelig niet-ofytische basaltisch gesteente. Onduidelijk is of A. P. Schuddebeurs eenzelfde opvatting had tijdens zijn grondstofdeterminaties van stenen bijlen en hamerbijlen uit de collectie van het Drents Museum aan het begin van de jaren 90 van de vorige eeuw (zie Beuker *et al.* 1992). Misschien heeft hij daarom uitgangsmateriaal van hamerbijlen geen doleriet maar diabaas genoemd. Tot slot zij vermeld dat in de Engelse samenvatting van de huidige bijdrage de term *dolerite* is gebruikt, ofschoon dit begrip in het Engels tevens wordt gebezigd ter aanduiding van diabaas.

10. Bij deze indeling moet de kritische kanttekening worden geplaatst dat de huidige verhouding tussen lengte en breedte door het gebruik en bijslijpen van bijlen niet per se hoeft overeen te komen met de oorspronkelijke verhouding.

grootste breedte minder is dan de lengte¹¹. Een ander gemeenschappelijk kenmerk is het uitgangsmateriaal. Ze zijn beide van gabbro gemaakt; voor de resultaten van het XRF-onderzoek wordt verwezen naar tabel 1. Daarmee sluiten zij goed aan op het algemene beeld inzake grondstofgebruik voor Noord- en Midden-Nederland, dat toont dat het repertoire bij *Fels-Rechteckbeile* wordt gedomineerd door gabbro/dioriet en diabaas (Schut, 1991: tab. 5; Beuker et al., 1992: tab. 2 & 3).

Een nadere omschrijving van de grootste *Fels-Rechteckbeil* luidt als volgt (Fig. 9; stenen bijl 1 in tabel 1 en Fig. 22). Het onverbrande artefact is compleet, maar vertoont duidelijke sporen van verwerking. Gelet op de verspreiding van de resterende slijpsporen was het object oorspronkelijk volledig of nagenoeg volledig (exclusief 'gepeekt' nekfacet) geslepen. De bijl bezit een stompe snede. Vanaf de snede loopt een negatief (ca. 2,1 x 2,9 cm), dat vermoedelijk ontstaan is bij het gebruik van de bijl als kapinstrument. Enkele basale metrische kenmerken zijn: grootste lengte 12,8 cm, grootste breedte 5,8 cm, grootste dikte 3,4 cm en gewicht 402,8 g.

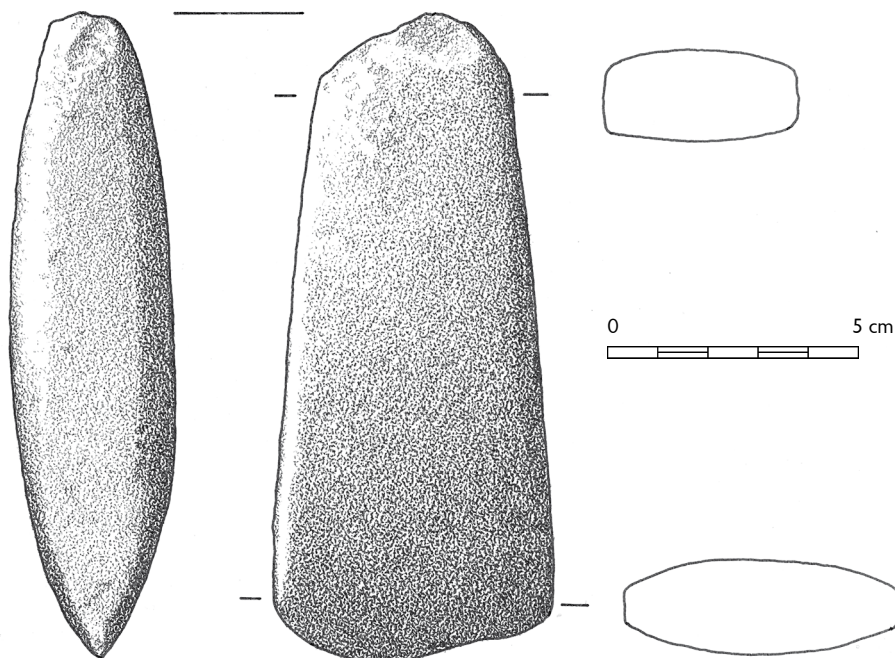

Fig. 9 – De grootste *Fels-Rechteckbeil* (stenen bijl 1). Tekening R. Timmermans.

De tweede *Fels-Rechteckbeil* doet qua formaat nauwelijks onder voor de bovenstaande bijl: 12,3 x 5,8 x 3,3 cm. Wel ligt het gewicht duidelijk lager: 340,4 g (Fig. 10; stenen bijl 2 in Tab. 1 & Fig. 22). Ook deze bijl is compleet en onverbrand, ofschoon sterk verweerd. Een van de brede vlakken vertoont een opvallende, betrekkelijk diepe groefvormige beschadiging van recente datum. Gelet op de verspreiding van de resterende slijpsporen was het artefact oorspronkelijk volledig (inclusief nekfacet) geslepen.

Van de Leek-De Traan zijn drie vuurstenen bijlen afkomstig. Een van deze artefacten meet slechts 5,5 x 4,2 x 2,3 cm en weegt niet meer dan 66 g (Fig. 11; vuurstenen bijl 2 in Fig. 22). Het betreft een bijgewerkt fragment van een vermoedelijk beduidend grotere bijl, die door een *end shock* lijkt te zijn gebroken; dat was voor ons reden af

11. Van de verdere onderverdeling van de *Fels-Rechteckbeile* door Brandt (1967: 141 & 142) aan de hand van de vorm in bovenaanzicht en de mate van kromming (in zijaanzicht) bij de brede zijden is hier geen gebruik gemaakt. De reden is dat deze onderverdelingen bij gebrek aan eenduidig gedefinieerde scheidslijnen te subjectief zijn, zoals Schut (1991: 19) reeds heeft opgemerkt.

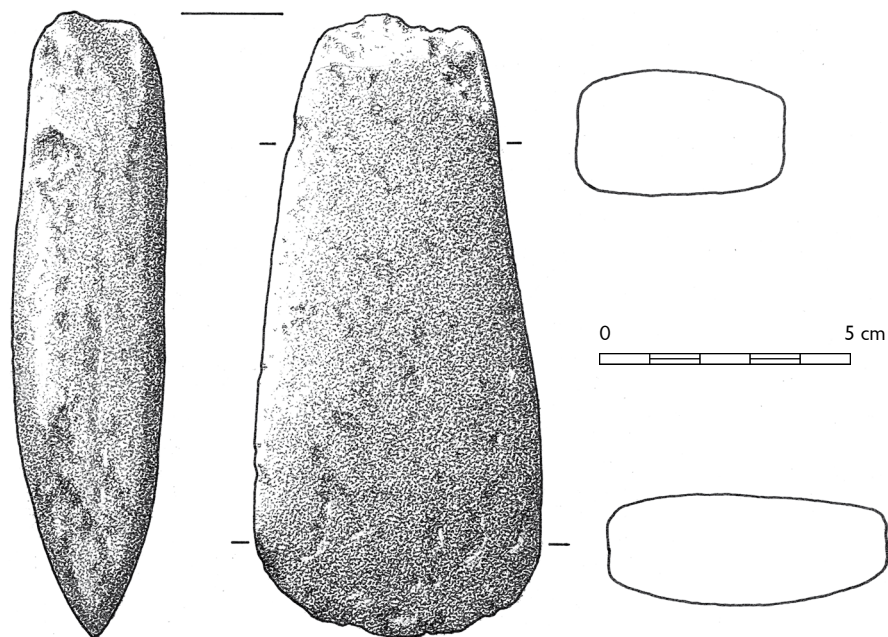

Fig. 10 – De kleinste *Fels-Rechteckbeil* (stenen bijl 2).
Tekening R. Timmermans.

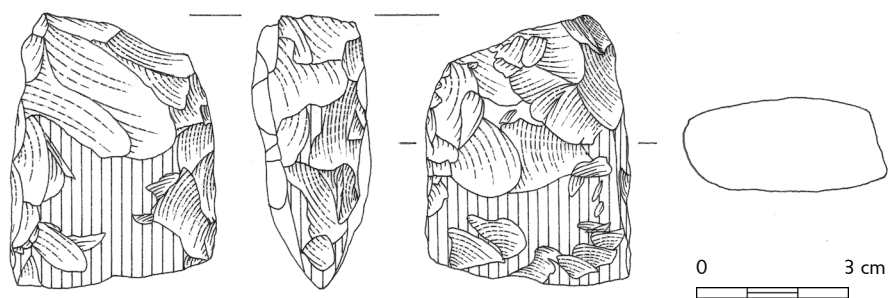

Fig. 11 – Vuurstenen bijl gemaakt van gebroken, grotere bijl uit Danien-vuursteen (vuurstenen bijl 2).
Slijping geschematiseerd.
Tekening R. Timmermans.

te zien van een nadere typologische determinatie. Negatieven vanaf de breukvlakken wijzen op recycling. De korte zijden vertonen vooral afslagnegatieven en zijn slechts ten dele geslepen. De brede vlakken zijn deels geretoucheerd en deels geslepen, vooral nabij de scheve snede. Op basis van de rechthoekige dwarsdoorsnede kan het bijltje onder de *Flint-Rechteckbeile* worden geschaard (Brandt, 1967: hoofdstuk III; Schut 1991, hoofdstuk 5). De grijze kleur, de opake en doffe verschijning en de 'grofkorreligheid' zijn indicaties dat de grondstof Danien-vuursteen (ook wel *Daneflint* genoemd) is, in het bijzonder de matte of doffe variant (zie in dit verband Högberg & Olausson, 2007: 108-115; Beuker, 2010: hoofdstuk 1). Deze macroscopische determinatie vindt steun in een onderzoek met behulp van acetaatpeelings. Daarbij zijn geen minerale insluitsels gevonden (Fig. 12; vgl. Fig. 17 die deze minerale insluitsels wel toont). Algemeen geldt dat dergelijke inclusies niet voorkomen bij noordelijk vuursteen, zoals Danien-vuursteen en Falster-vuursteen, maar wel bij zuidelijk vuursteen, waartoe bijvoorbeeld Grand-Pressigny-vuursteen, Valkenburg-vuursteen en Rijckholt-vuursteen behoren (Drenth & De Kruyk, 2017; Beuker et al., 2020; zie laatstgenoemde publicatie voor een uiteenzetting van de acetaatpeelingmethode). De holten die te zien zijn in Fig. 12 zijn hoogstwaarschijnlijk ontstaan door de oplossing van kalk.

Eveneens tot de *Flint-Rechteckbeile* behoort een complete, onverbrande bijl met de volgende basale metrische kenmerken: grootste lengte 7,7 cm, grootste breedte 4,2 cm, grootste dikte 1,5 cm en gewicht 76 g (Fig. 13; vuurstenen bijl 1 in Fig. 22). De Leekster vondst vertegenwoordigt binnen deze groep bijlen de *dünnblattige Flint-Rechteckbeile* (Brandt 1967, § III.5 & -.7; Schut 1991, § 5.3 & 5.4). Daarvoor spreken (onder meer)

de dikte die kleiner is dan de halve breedte en de nek, die in tegenstelling tot hetgeen de *Flint-Flachbeile* laten zien, niet volledig geslepen is, maar grotendeels bedekt met cortex en voorts door afslagnegatieven. Het onderhavige artefact is vervaardigd uit semi-opaak, glasachtig, fijnkorrelig vuursteen, met talloze grotere lichte en donkere, tot ca. 1,4 cm grote insluitsels en talloze witte tot ca. 2 mm grote, ronde tot ovale stipjes. Van het ene brede vlak is ongeveer de onderste 3 cm volledig geslepen, daarboven bevinden zich vooral negatieven. Het tweede brede vlak is vooral (ca. twee derde) geslepen en vertoont voorts afslagnegatieven. De korte zijden zijn bewerkt en de negatieven zijn deels geslepen (vooral op de snede helft). Niet duidelijk is wat voor grondstof precies gebruikt is. Wel komt uit het acetaatpeelingonderzoek naar voren dat het uitgangsmateriaal noordelijk vuursteen is, omdat minerale insluitsels afwezig zijn. De onderstaande foto illustreert dit en laat buitendien fraai het verschil tussen het geslepen en ongeslepen oppervlak zien, achtereenvolgens grofweg de diagonale linker en rechter helft van de opname (Fig. 14).

Tot slot is er een complete, onverbrande vuurstenen bijl met een ovale dwarsdoorsnede ontdekt, die hier overigens niet is afgebeeld (vuurstenen bijl 3 in Fig. 22). De grootste lengte, breedte en dikte van dit hier niet afgebeelde artefact zijn achtereenvolgens 7,3 cm,

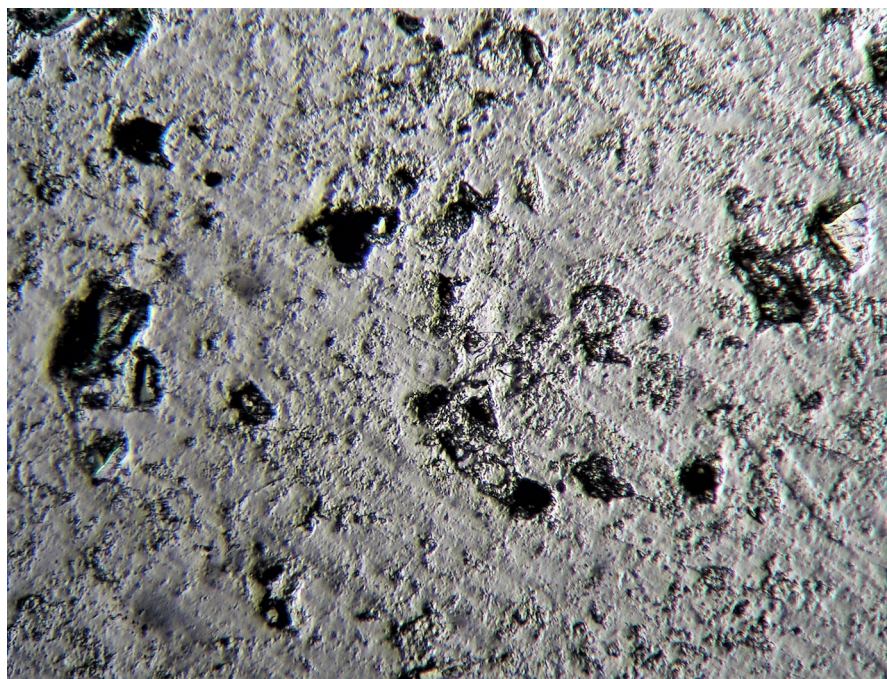

Fig. 12 – Opname van een acetaatpeeling gemaakt van de vuurstenen bijl 2.
Foto H. de Kruyk.

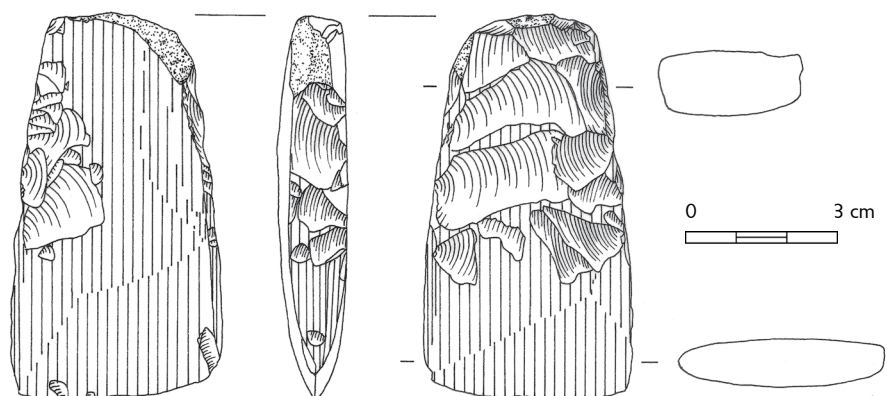
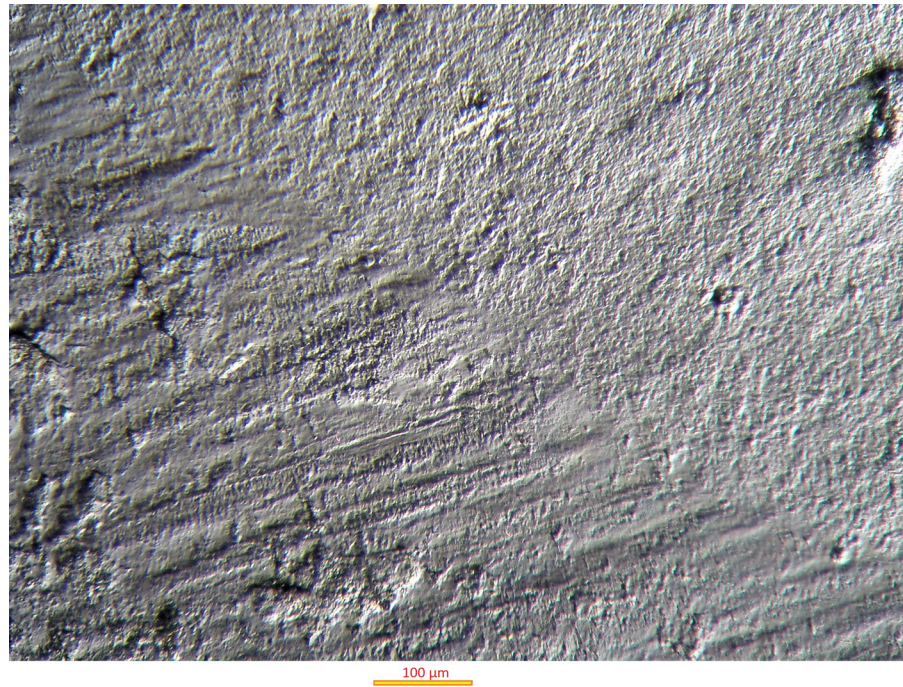

Fig. 13 – Vuurstenen bijl behorend tot de *dünnblattige Flint-Reckteckbeile* (vuurstenen bijl 1). Slijping geschematiseerd.
Tekening R. Timmermans.

Fig. 14 – Opname van acetaatpeeling van de dünnblattige *Flint-Rechteckbeil* (vuurstenen bijl 1). Deze foto laat het verschil zien tussen het geslepen en ongeslepen oppervlak, achtereenvolgens grofweg de linker en rechter helft van de opname. Foto H. de Kruyk.

3,8 cm en 1,8 cm. Het gewicht is 49,6 g. Formeel representeert de bijl vanwege de dwarsdoorsnede de *Flint-Ovalbeile* (Brandt, 1967: § III.1 tot en met -.3; Schut, 1991: hoofdstuk 4); van een nadere typologische classificatie is afgezien om onderstaande redenen. Betekent dit dat de bijl uit Zuid-Nederland of zuidelijker streken in continentaal Europa is geïmporteerd? *Flint-Ovalbeile* waren daar in het neolithicum het gangbare bijltype, in tegenstelling tot Noord-Nederland, Noord(west)-Duitsland en Scandinavië dat destijds voornamelijk *Flint-Rechteckbeile* kende. Te oordelen naar het grondstofgebruik kunnen bij deze interpretatie vragen worden gezet. Het uitgangsmateriaal lijkt geen zuidelijk vuursteen te zijn¹². De kenmerken van het artefact kunnen voorts worden opgevat als een aanwijzing dat de maker of maakster weinig zin heeft gehad veel energie in bijlvervaardiging te steken. De brede vlakken van het voorwerp zijn nog goeddeels bedekt met cortex, achtereenvolgens voor ca. 25 % en 75 %. De cortexloze delen zijn bedekt met afslagnegatieven, die daarna deels zijn overslepen (achtereenvolgens ca. 10 % en 20 % van de brede vlakken). De slijpsporen blijven tot het snededeel beperkt. De indruk is daarom dat slechts het hoogst noodzakelijke is gedaan om van een stuk vuursteen een bijl te maken. Daar komt bij dat de vervaardiging van een *Flint-Rechteckbeil* vanwege onder meer de hogere moeilijkheidsgraad beduidend meer tijd kost dan die van een *Flint-Ovalbeil*¹³. Een andere verklaring is dat de onderhavige bijl het product is van een vuursteensmid bij wie het ontbrak aan vakmanschap. Daarnaast dient te worden opgemerkt dat de grondstof niet van topkwaliteit is en daarom de vuursteenbework(st)er beperkingen moet hebben opgelegd.

2.3. Een vuurstenen klingbeitel

Het meest opmerkelijke vuurstenen object dat te Leek-De Traan is aangetroffen, is vanwege de vorm, de bruine kleur en de lichtelijk glinsterende grondstof wellicht een klingbeitel

12. De grondstof is een (semi)doorschijnende grondstof bestaande uit een donkergrijze matrix met als insluitsels witte spikkels (1 à 2 mm) en eendere slierten (ca. 2 mm). Het bleek in het huidige kader niet mogelijk het artefact door middel van een acetaatpeeling te onderzoeken op het voorkomen van ingebedde mineralen.

13. Mond. med. J. R. Beuker.

(Fig. 15 & Fig. 16). Dit complete, onverbrande voorwerp is gemaakt van Grand-Pressigny-vuursteen (zie voor meer informatie over dit type vuursteen Mallet *et al.*, 2019). Een foto van een acetaatpeeling toont fraai de ingebedde kwartskorrels, zoals die typisch zijn voor zuidelijk vuursteen (Fig. 17).

De klingbeitel is vervaardigd uit een gebroken dolk. Na het breken is een snede aangebracht, vooral door een van de korte uiteinden aan de buikzijde te slijpen. De dorsale zijde was oorspronkelijk al gedeeltelijk geslepen. De beide lange zijden zijn aan de dorsale zijde lateraal getoucheerd. De ene wordt gekenmerkt door een regelmatige, fijne retouche (de oorspronkelijke dolkretouche), de andere is grof getoucheerd. Een vergelijkbare grove retouche is eveneens te vinden op dezelfde lange zijde, maar dan op de buikzijde. De tegenovergelegen boord is daarentegen, op enkele afsplinteringen na, aan de ventrale zijde, ongetoucheerd. De snede is ventraal geslepen over een lengte van maximaal 7 mm. De rugzijde is verder goeddeels geslepen, ofschoon de snede grotendeels bezet is met negatieven die deze slijping oversnijden. Het object heeft een grootste lengte van 7,2 cm, terwijl de grootste breedte 3,1 cm is en de grootste dikte 1 cm bedraagt. Het gewicht is 32,6 g.

De Leekster klingbeitel is een fraai voorbeeld van prehistorische recycling. Vergelijkbare vondsten zijn gedaan te Anloo (Beuker, 1988) en Wekerom (Delcourt-Vlaeminck, 1998, deel II: 271, 273, pl. 52: nr. 2).

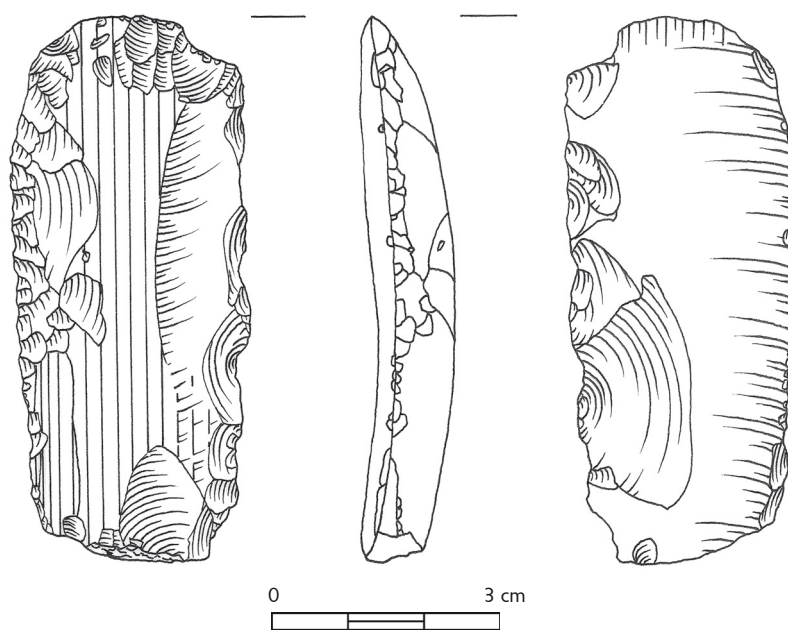

Fig. 15 – Klingbeitel gemaakt van een gebroken dolk uit Grand-Pressigny-vuursteen. Slijping geschematiseerd. Tekening R. Timmermans.

Fig. 16 – Foto van de klingbeitel gemaakt uit Grand-Pressigny-vuursteen. Foto F. de Vries.

Fig. 17 – Opname van acetaatpeeling van de klingbeitel uit Grand-Pressigny-beitel.
Foto H. de Kruyk.

2.4. Vuurstenen klingen

Tot besluit van hoofdstuk 2 moeten twee vuurstenen klingen worden genoemd. Een daarvan is weliswaar thans compleet, maar bestaat uit twee aan elkaar gelijmde fragmenten. Ze zijn door de tweede auteur in twee verschillende zoekseizoenen opgeraapt (1998 & 1999). Het distale uiteinde ofwel de onderkant van dit artefact is geretoucheerd en verder is door middel van retouche een kerf aangebracht. De andere kling, waarvan het distale uiteinde ontbreekt, is ongeretoucheerd. Beide voorwerpen bestaan uit hetzelfde soort lichtgekleurde, ondoorschijnende vuursteen met tot enkele cm grote inclusies (Fig. 18). De klingen zijn daarom hoogstwaarschijnlijk van dezelfde vuursteenknol geslagen, ondanks dat het ene exemplaar niet past op het andere.

De complete, onverbrande kling, die is weergegeven in Fig. 19, is vervaardigd van opaak, grijs, fijnkorrelig vuursteen met dito wolkige, tot 21 mm grote insluitsels (kern donkerder dan rand). Het distale uiteinde is deels geretoucheerd en voorts zijn aan de dorsale zijde twee kerven aanwezig. De grootste lengte is 10,5 cm, de grootste breedte 1,6 cm, de grootste dikte 0,6 cm en het gewicht 9,5 g.

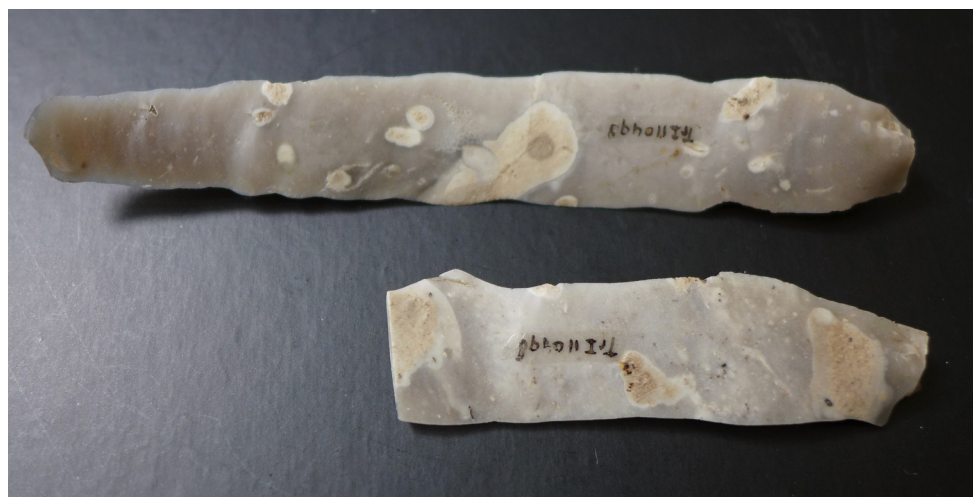

Fig. 18 – Twee klingen, die hoogstwaarschijnlijk van dezelfde vuursteenknol zijn gemaakt.
Foto B. Versloot

Van de tweede, eveneens onverbrande kling ontbreekt het distale uiteinde (Fig. 20). Het uitgangsmateriaal bestaat uit opaak, grijs, fijnkorrelig vuursteen met dito wolkige, tot 12 mm grote insluitsels (kern donkerder dan rand). De grootste lengte, breedte en dikte zijn achtereenvolgens 6,0 cm, 1,7 cm en 0,5 cm; het gewicht is 6,5 g.

3. Datering

In 1991 hebben A. E. Lanting en de eerste auteur een voorlopige, vierfasige chronologie voor de EGK gepubliceerd (Drenth & Lanting, 1991a, 1991b). Deze chronologie is sindsdien aangevuld en bijgesteld tot laatstelijk 2015, maar de essentie ervan is ongewijzigd gebleven. Bijval heeft de chronologische indeling ondertussen gehad van J. N. Lanting & van der Plicht (1999/2000) in hun welbekende overzicht van ¹⁴C-dateringen voor het neolithicum in Nederland. Wel hebben zij enkele horizonten een iets andere inhoud gegeven. Buitendien menen zij dat de EGK van ca. 2800-2400 v.Chr. moet worden gedateerd. Dit verschilt enigszins met de absolute ouderdom die Drenth & Lanting aan de EGK hebben gegeven: ca. 2900/2850-2450 v.Chr.¹⁴. Niet iedereen is echter overtuigd van de validiteit van een indeling in vier horizonten, zoals Fokkens *et al.* (2016: 280) die de waarde ervan op basis van ¹⁴C-dateringen betwijfelen. Zij gaan evenwel voorbij aan het gegeven dat het door Drenth & Lanting geopperde chronologische schema (en de jongere versies daarvan) niet alleen berust op radiometrisch onderzoek, maar tevens op associaties, stratigrafische bevindingen, frequenties in het voorkomen van artefacten en andersoortige archeologische fenomenen (Drenth, 2015: § 3.1)¹⁵. Daarbij is tevens Noordwest-Duitsland betrokken, dat, algemeen gesteld, eveneens deel uitmaakt van het verspreidingsgebied van de EGK.

14. In recente, herziene versies van de fasering uit 1991 zijn de absoluutchronologische ideeën van Lanting & van der Plicht uit 1999/2000 overgenomen.

15. Dit betekent onder meer dat de op dat moment voor de EGK in Nederland en Noordwest-Duitsland beschikbare ¹⁴C-dateringen kritisch tegen het licht zijn gehouden (Drenth & Lanting, 1991b: 107-110). Teneinde inzicht te verkrijgen in eventuele vertekeningen is in het bijzonder gekeken naar de aard van het gedateerde materiaal en de associatie tussen de datering en het te dateren archeologische fenomeen. Helaas is niet vermeld dat een ¹⁴C-datering aan houtskool voor een in 1937 onderzochte grafheuvel te Eext met in de centrale bijzetting onder meer een dolk van Grand-Pressigny-vuursteen waarschijnlijk te oud uitvalt, hetgeen vanwege de klingbeitel van Leek-De Traan in het huidige kader relevant is. Het lijkt erop dat het gedateerde monster uit Eext een substantiële eigen leeftijd had, waardoor er vertekening is opgetreden (het zogenoemde oud hout-effect). Dit is nadien wel opgemerkt door Furholt (2003: 223-224; pl. 197) in zijn monografie over de absolute chronologie van (een groot deel van) de strijdhamerculturen ofwel touwbekerculturen, waarvan de EGK de noordwestelijke tak is. Hij geeft daarnaast aan dat hij een direct verband tussen de gedateerde houtskool en het centrale graf met de Grand-Pressigny-dolk niet uitsluit, maar evenmin zeker acht.

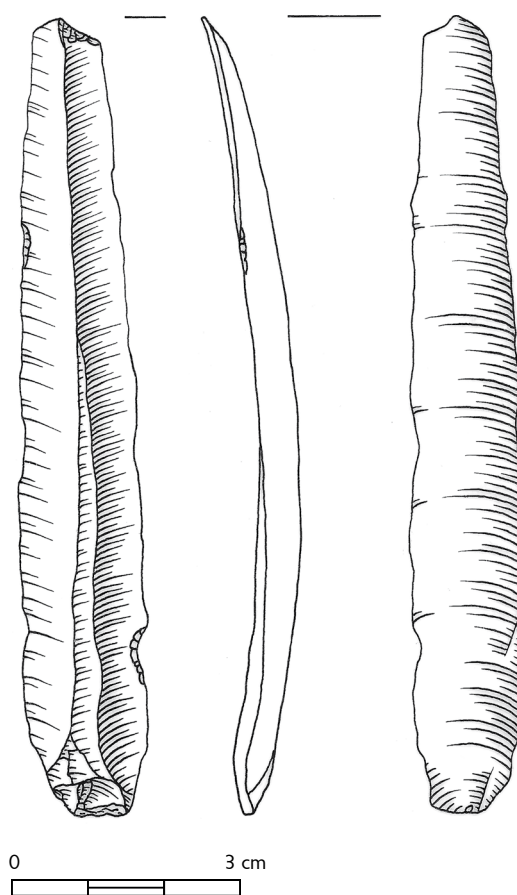

Fig. 19 – De grootste kling.
Tekening R. Timmermans.

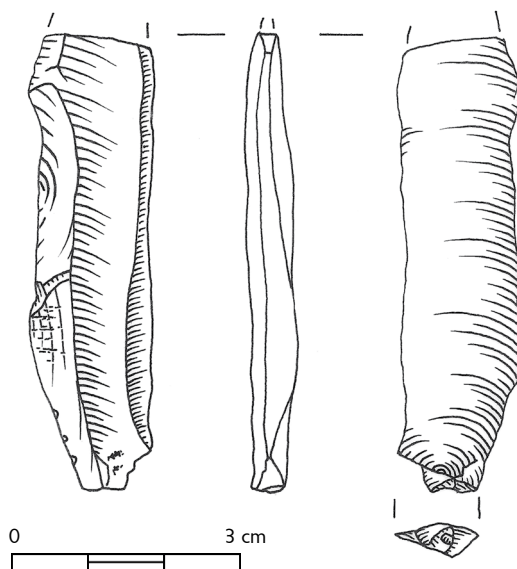

Fig. 20 – De kleinste kling.
Tekening R. Timmermans.

Daarnaast hebben voornoemden in hun chronologie de ontwikkelingen bij de zusterculturen van de EGK betrokken, vooral die bij de Jutse *Enkeltgravskultur* met haar talloze grafheuvelstratigrafieën. Zij hebben bovendien voor de absolute chronologie het dendrochronologische databestand voor de Zwitserse *Schnurkeramik* geraadpleegd. Dit alles neemt niet weg dat het tijd wordt de chronologische ontwikkeling van de EGK in meer detail dan tot dusver te publiceren en aldus meer duidelijkheid te scheppen. In het huidige kader is dit echter niet mogelijk. Vandaar dat hier bij de datering van de vondsten van Leek-De Traan gemakshalve zal worden uitgegaan van het chronologische schema uit 1991 én een recente publicatie van de eerste auteur met de jongste herzieningen van en aanvullingen op dit schema (Drenth, 2015: hoofdstuk 3). Wat de absolute chronologie betreft, wordt verder het voorstel van Lanting & van der Plicht uit 1999/2000 gevolgd.

De onderhavige assemblage bevat drie voorwerpen die bijzonder tot redelijk scherp in tijd te positioneren zijn. De twee hamerbijlen zijn nauw verwant aan het type R – zo zij hier toe niet gerekend moeten worden (zie boven) – een gidsartefact voor horizont 4, de jongste EGK-fase. Dit stadium wordt tussen ca. 2550-2400 v.Chr. geplaatst. De klingbeitel kan aan dezelfde fase of eventueel de voorafgaande fase (ca. 2650-2550 v.Chr.) worden toegevoegd, omdat het een gerecycled fragment van een Grand-Pressigny-dolk lijkt te zijn (zie in dit verband tevens Drenth, 2014: 137). De overige objecten zijn niet aan een specifieke fase binnen de EGK gebonden. Ongeretoucheerde vuurstenen klingen en dito bijlen zijn voor alle vier horizonten uit grafcontext bekend. Bijlen van andersoortige gesteentesoorten uit graven zouden echter volgens Drenth & Lanting (1991a: 44) op zijn vroegst stammen uit een jong stadium van fase 2 (in haar geheel ca. 2750-2650 v.Chr.). Een voorkomen in fase 1 valt echter bij nadere beschouwing niet uit te sluiten.

Al met al is er een gereede kans dat de tien voorwerpen van Leek-De Traan deel uitmaken van de jongere EGK. Het is zelfs mogelijk dat zij allemaal behoren tot de jongste fase van deze cultuur, te meer daar zowel bij de twee hamerbijlen als de beide klingen gebruik is gemaakt van hetzelfde stuk grondstof. Deze gedachte wordt versterkt door het in de inleiding genoemde graf dat door het ARC op De Traan is opgegraven. Ufkes (2001: 71) heeft, onder verwijzing naar Drenth & Lanting (1991a), dit graf aan horizont 4 toegewezen¹⁶. De twee grafrestanten die door het ADC zijn onderzocht, zijn in dit verband helaas van generlei waarde. Standsporen/ronde greppels direct rondom het eigenlijke graf blijken binnen de EGK niet aan een specifieke fase te zijn gebonden (Drenth & Lanting, 1991a: 46).

4. Hoeveel bijzettingen en wat voor soort graven?

Een intrigerende kwestie is uit hoeveel graven de hier besproken artefacten komen en wat voor type bijzettingen (grafheuvels of vlakgraven) dit zijn. Om met het laatstgenoemde onderwerp te beginnen, slechts de twee typologisch late hamerbijlen geven enig uitsluitel. Ontdekkingen elders in Nederland leren dat dergelijke artefacten in de jongere en jongste EGK (fasen 3 en 4) kenmerkend zijn voor grafheuvelbijzettingen (zie in dit verband Drenth, 1990, 1992; Drenth & Lohof, 2005). Het is daarom goed mogelijk dat de hamerbijlen van Leek-De Traan uit grafheuvels komen. Deze tumuli zouden in de jaren 80 van de vorige eeuw verdwenen kunnen zijn bij een egalisatie. Destijds is zand van de hogere gronden richting het dal van de Blinksloot geschoven. Hiertoe heeft men eerst de bouwvoor opzij gelegd en daarna het onderliggende zand weggeschoven. Dit moet voor een forse vereffening hebben gezorgd. Een boer die woonachtig was direct ten noorden

16. In aanvulling op de argumenten die Ufkes voor deze datering aandraagt, bij het kleinere exemplaar van de twee bekers reikt de versiering tot beneden de grootste buikomvang. Dit is een kenmerk voor de jongere, zo niet jongste EGK (zie in dit verband Drenth & Hogestijn, z. j. [2007]).

van het onderzoeksgebied wees de tweede auteur op de hoogteverschillen vóór en na de egalisatie. Aanvankelijk had eerstgenoemde uitzicht op een forse verhevenheid, waarover hij niet heen kon kijken. Na de egalisatie had hij die ‘doorkijk’ wel. Fig. 22, waarvoor de topografische kaart uit 1980 als ondergrond heeft gediend, laat het oorspronkelijk sterk geaccidenteerde karakter van het areaal enigszins zien.

De moeilijk definitief te beantwoorden vraag die naar aanleiding van het bovenstaande rijst, is of de beide hamerbijlen tijdens hun ontdekking toevallig in de blubber dichtbij de Blinksloot lagen. Zouden zij wellicht daar terecht zijn gekomen, omdat grond van het hoogste terreingedeelte waar grafheuvels lagen verplaatst is naar het laagste terreingedeelte? Of hangt de vondstlocatie samen met de ploegrichting, waarbij de hamerbijlen naar het lager gelegen zuiden zijn verplaatst? De percelen van De Traan waren en zijn immers vooral N-Z gericht en werden en worden dienovereenkomstig geploegd. Hierbij moet worden aangetekend, dat het laagste deel, nabij de Blinksloot, juist parallel aan dit watertje ofwel W-O werd geploegd.

Vuurstenen klingen en (vuur)stenen bijlen die vergelijkbaar zijn met de vondsten van Leek-De Traan zijn zowel in grafheuvelbijzettingen als vlakgraven gevonden. Klingbeitels van Grand-Pressigny-vuursteen zijn tot op heden niet bij reguliere opgravingen aan het licht gekomen. Het valt daarom niet te zeggen met wat soort graf het Leekster exemplaar samenhangt.

De samenstelling van EGK-grafinventarissen volgt duidelijke regels (o.a. Lanting, 1969; Drenth, 2015; Wentink, 2020). Wat hier vooral van belang is, is het volgende. Doorgaans bevat een graf van elk type stenen artefact slechts één exemplaar. Voor de hamerbijlen en de natuurstenen bijlen zijn er zelfs geen uitzonderingen op deze regel te geven, wel zijn zowel graven met twee klingen als bijzettingen met twee vuurstenen bijlen bekend. Hamerbijlen en natuurstenen bijlen maken overigens nagenoeg nooit deel uit van dezelfde grafinventaris. Daarentegen zijn vuurstenen bijlen en/of klingen regelmatig met hamerbijlen dan wel natuurstenen bijlen geassocieerd (Wentink, 2020). Klingbeitels zijn tot dusver echter niet gevonden met hamerbijlen of natuurstenen bijlen. Wel zijn associaties met een vuurstenen bijl en/of kling bekend (Reinders *et al.*, 2021: § 3.3, subparagraaf “Pesse, graven sportveld”; Waterbolk, 1960: 75, fig. 34). Indachtig de voornoemde patronen vertegenwoordigen de tien artefacten van Leek-De Traan minstens vijf graven. Het zijn in het bijzonder de twee hamerbijlen en de beide bijlen van natuursteen die dit aangeven. Deze categorieën gaan in graven frequent samen met vuurstenen bijlen en/of klingen. De *Flint-Ovalbeil* vertegenwoordigt, gelet op de vondstlocatie, een vijfde graf (zie onder). De vuurstenen klingbeitel duidt wellicht op een zesde bijzetting. Voorzichtigheid is hier echter op zijn plaats, omdat dit soort artefacten bij reguliere opgravingen slechts tweemaal in een graf is aangetroffen.

5. Grafgiften van wie?

Uit onderzoek door Lanting en de auteur schemert door dat stenen hamerbijlen en (vuur)stenen bijlen in EGK-grafcontext typisch waren voor mannen (Lanting, 1969; Drenth, 2016; vgl. Drenth, 2014)¹⁷. Er zijn goede redenen aan te nemen dat de hamerbijlen samenhangen met sociaal vooraanstaande personen (Drenth, 1990, 1992). Zo blijken deze artefacten in de jongere en jongste EGK, waarvan in het geval van Leek-De Traan sprake is, gerelateerd

17. Deze conclusies zijn (mede) gebaseerd op fysisch-antropologische bevindingen voor de zusterculturen van de EGK. Daar zijn menselijke skeletten over het algemeen beter bewaard gebleven dan in Nederland. Wel dient daarbij te worden aangetekend dat de biologische leeftijd en sexe niet gelijk hoeven te zijn aan de sociale leeftijd en het geslacht (gender). Vaak worden die in de archeologie wel aan elkaar gelijkgesteld.

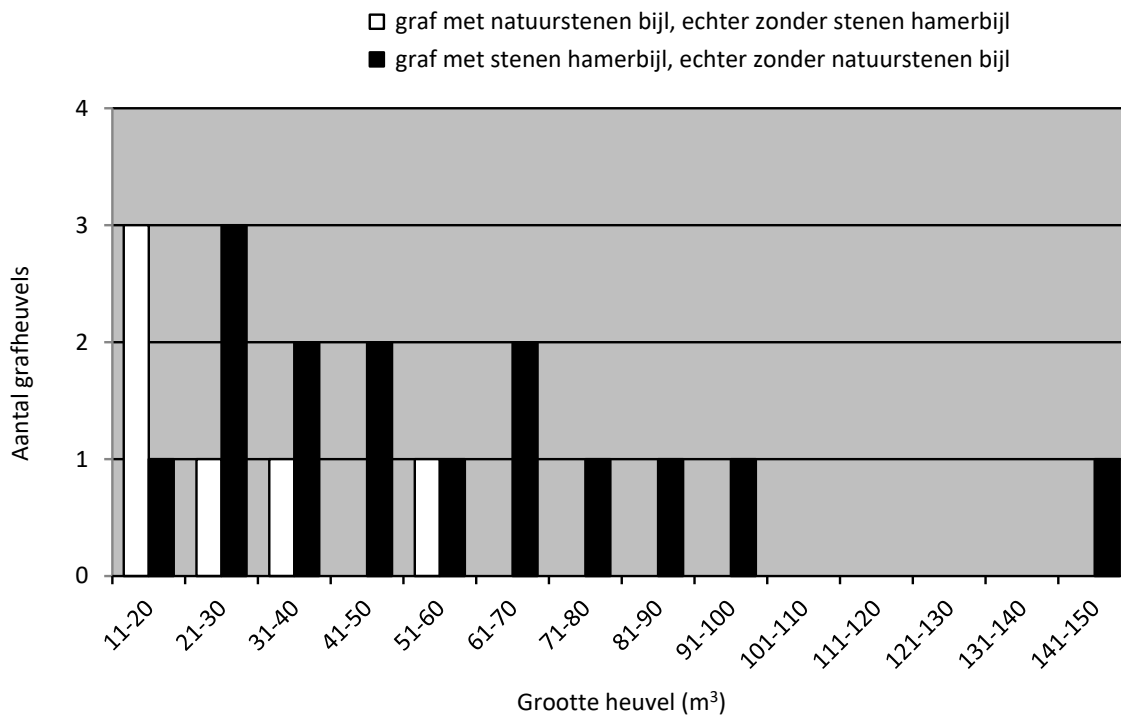

Fig. 21 – Grootte van grafheuvels over EGK-bijzettingen met een stenen hamerbijl of een natuurstenen bijl. Vervaardiging afbeelding E. Drenth.

te zijn aan de grotere grafheuvels (Drenth, in voorbereiding; in die studie zullen ook de data worden gepresenteerd op basis waarvan Fig. 21 is gemaakt)¹⁸.

Eerder is geattendeerd op het (nagenoeg) ontbreken van associaties van stenen hamerbijlen en natuurstenen bijlen in grafheuvelbijzettingen en vlakgraven. Deze wederzijdse uitsluiting zou wel eens een sociale achtergrond kunnen hebben, waarbij de laatstgenoemde artefacten over het algemeen samenhangen met minder vooraanstaande sociale posities. Blijkens experimenteel-archeologisch onderzoek moet de fabricage van een hamerbijl beduidend meer tijd hebben gekost; vooral het aanbrengen van het (steel)gat zal tijdrovend zijn geweest¹⁹.

18. Binnen de archeologie wordt sinds jaar en dag terecht de discussie gevoerd of diversiteit binnen grafgebruiken een afspiegeling is van werkelijke of geïdealiseerde sociale statusverschillen. Per archeologische cultuur moet dit worden gezien. De eerste auteur heeft zich dan ook voor de EGK over dit onderwerp gebogen en komt tot de slotsom dat in de funeraire verscheidenheid van deze cultuur in elk geval feitelijke sociale verschillen deels doorklinken (Drenth, 1990, 1992). Deze gevolgtrekking berust op kinderbijzettingen waarin doorgaans betrekkelijk weinig energie is geïnvesteerd. Dit correspondeert met het wereldwijde, algemene patroon dat kinderen een lagere status hebben dan volwassenen. Daarnaast is de conclusie gefundeerd op graven met Grand-Pressigny-dolken dan wel met nabootsingen daarvan, de zogenoemde pseudo-Grand-Pressigny-dolken. Gemiddeld is beduidend meer tijd en energie in de eerstgenoemde groep bijzettingen gestoken. Dit is een indicatie dat daadwerkelijke sociale verschillen (deels) tot uiting kwamen in het EGK-grafritueel. Imitatie impliceert immers erkenning van de waarde en de betekenis die het nagebootste heeft en vertegenwoordigt. Hetzelfde geldt in het geval van surrogaten. De hier gepresenteerde hypothese dat in EGK-grafcontext natuurstenen bijlen minder waardevolle vervangingen zijn van natuurstenen hamerbijlen onderschrijft dan ook de bovenstaande ideeën over de relatie tussen het grafbestel en de sociale werkelijkheid.

19. Volgens Fenton (1984: 227) en Rieth (1958: 108) duurt het ca. twee uur om één mm uit een dioriet, een gesteentesoort dat nauw verwant is aan doleriet, te boren, ongeacht of daarbij een holle of een massieve boor wordt ingezet. Zie verder Wentink (2020: § 5.6.1, met verdere referenties), die op basis van experimenten schat dat de vervaardiging van een stenen hamerbijl in de enkelgrafcultuur ca. 80-100 uur heeft geduurd.

Dit verschil in benodigde tijd voor de vervaardiging doet vermoeden dat stenen hamerbijlen doorgaans meer aanzien hadden en een hogere sociale status symboliseerden dan natuurstenen bijlen, althans in grafcontext. Het volume van de geassocieerde grafheuvels voedt deze gedachte²⁰. De grootste grafheuvels hangen samen met de stenen hamerbijlen ofwel natuurstenen bijlen zijn afkomstig uit gemiddeld minder volumineuze tumuli (Fig. 21)²¹.

Op grond van het bovenstaande rijst het vermoeden dat natuurstenen bijlen in grafheuvelbijzettingen en vlakgraven surrogaten waren van stenen hamerbijlen. Te meer omdat binnen de EGK een vergelijkbare relatie tussen artefacten aanwijsbaar is. De welbekende dolken van Grand-Pressigny-vuursteen en Frans tertiair vuursteen (ook wel Romigny-Lhéry-vuursteen genoemd), die – zoals in de huidige bijdrage – soms samen als Grand-Pressigny-dolken worden aangeduid, blijken in andersoortig vuursteen te zijn nagebootst. Deze imitaties staan bekend als pseudo-Grand-Pressigny-dolken. Als grafgiften lijken beide dolkgroepen door de bank genomen andere sociale posities te hebben vertegenwoordigd, waarbij de dolken van Frans vuursteen een hogere status symboliseerden (Drenth, 1990, 1992).

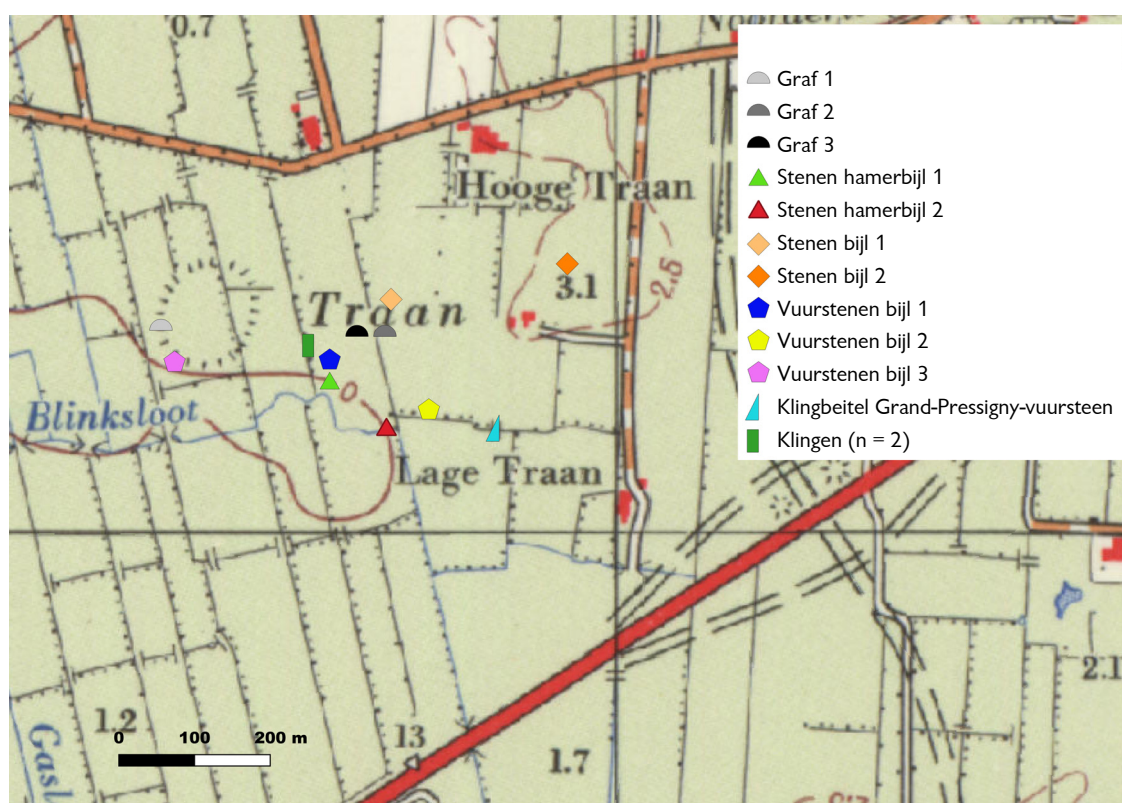

Fig. 22 – Horizontale verspreiding van de drie laatneolithische graven en vermeende grafgiften, met de topografische kaart uit 1980 als basiskaart. Vervaardiging kaart R. J. Popken.

20. De volumes zijn bepaald door de grafheuvel voor te stellen als een bolvormige segment. Omdat tumuli in werkelijkheid slechts deze vorm benaderen, moeten deze waarden als indicatief worden beschouwd.

21. Benadrukt dient te worden dat er geen indicaties zijn dat deze verschillen chronologisch van aard zijn. Weliswaar omvat de onderzochte populatie geen duidelijk late EGK-graven met een natuurstenen bijl, maar dat moet als toeval worden beschouwd. Er zijn verscheidene grafheuvelbijzettingen met dit artefacttype uit de jongere en jongste EGK bekend. Voorts dient te worden vermeld dat binnen de grafheuvels met de stenen hamerbijlen een chronologische trend te bespeuren valt. Algemeen gesproken worden dergelijke tumuli in de loop van de tijd steeds groter.

Vanwege de duidelijke verwantschap met (vuur)stenen bijlen waren klingbeitels binnen de EGK vermoedelijk typisch mannelijke grafgiften. Of het exemplaar uit Leek-De Traan een vergelijkbare sociale betekenis heeft gehad als een Grand-Pressigny-dolk valt te bezien. Dit artefact is immers een omgevormd fragment van een dergelijke dolk en daardoor qua grootte minder indrukwekkend. Desalniettemin zal het bezit ervan vermoedelijk prestige en aanzien hebben verleend, want het betreft een importstuk uit de regio Le Grand-Pressigny in Midden-Frankrijk. De vraag rijst in hoeverre de onderhavige assemblage andere importstukken telt. Voor de twee hamerbijlen is een eenduidig antwoord op deze vraag niet te geven (zie § 2.1). De twee bijlen van gabbro zouden zeer goed lokale of regionale producten kunnen zijn, zoals zo dadelijk duidelijk zal worden gemaakt. Onder de overige, vuurstenen artefacten zouden zich importstukken uit Scandinavië of Noord-Duitsland kunnen bevinden, maar volledig zeker is dat niet. Behoudens het bijltje in de collectie-Venema zijn ze allemaal microscopisch door middel van acetaatpeelings onderzocht en de resultaten duiden telkens op noordelijk vuursteen. Dergelijk vuursteen is echter, evenals gabbro, tijdens het Saalien met het landijs uit Scandinavië en Noord-Duitsland op natuurlijke wijze naar Noord- en Midden-Nederland aangevoerd (zie in dit verband Beuker, 2010: § 1.4; Hellinga, 1980: *passim*). De mogelijkheid bestaat derhalve dat de artefacten van Leek-De Traan van noordelijk vuursteen zijn dat van nature plaatselijk of regionaal voorkomt. In de discussie over lokale producten of importstukken worden een relatief geringe grootte van voorwerpen én een matige tot slechte kwaliteit van de grondstof – die het gevolg is van de aanvoer in keileem door het landijs of samenhangt met een verblijf in keizand, het erosieproduct van keileem – frequent aangehaald als argumenten voor lokale/regionale fabricaten (zie in dit verband Beuker, 2010). Forse voorwerpen worden daarbij eerder als importstukken gezien. De kwestie is echter waar hier de scheidslijn qua afmetingen moet worden gelegd en de vraag luidt bovendien in hoeverre kleinere vuurstenen objecten werden geïmporteerd; meer onderzoek hiernaar is dan ook gewenst. Het is daarom lastig te zeggen of de artefacten van noordelijk vuursteen uit Leek-De Traan wel of geen importen zijn. Wel staat vast dat twee vuurstenen bijlen (nrs. 1 en 3 in Fig. 22) niet gemaakt zijn van uitgangsmateriaal uit een primaire geologische context ofwel vuursteen dat uit kalksteen gemijnd is. De cortex op beide artefacten is duidelijk afgerond, hetgeen aangeeft dat de grondstof door één of meer natuurlijke processen horizontaal verplaatst moet zijn.

De hier besproken tien voorwerpen die door Venema en Versloot zijn ontdekt, wijzen vooral op mannengraven. Toch valt het niet uit te sluiten dat deze artefacten ten dele uit vrouwengraven afkomstig zijn. Het gaat dan in het bijzonder om de vuurstenen klingen. Evidente aanwijzingen voor kindergraven ontbreken (zie in dit verband Drenth, 1992).

Resteert de vraag welke van de tien voorwerpen grafgiften zijn waarmee de twee door het ADC ArcheoProjecten onderzochte graven oorspronkelijk waren uitgerust. Beide zijn geïdentificeerd als (waarschijnlijke) vlakgraven (Corver, 2008: 24; Opbroek *et al.*, 2008: 21) en daarom is een herkomst van de twee hamerbijlen uit deze bijzettingen onaannemelijk²². Zoals vermeld moeten deze artefacten op typologische gronden aan

22. Toch willen wij een slag om de arm houden, omdat deze redenering vanzelfsprekend valt of staat bij de identificatie van het soort graf. De vraag die daarbij rijst, is in hoeverre een geëgaliseerde grafheuvel ofwel een grafheuvelzool zich laat onderscheiden van een vlakgraf. Gewoonlijk is het criterium de podzolering van de bodem. Daarvan wordt gesteld dat die bij een grafheuvelzool ten opzichte van de (natuurlijke) omgeving afwijkt, in tegenstelling tot een vlakgraf. Bodemmicromorfologisch onderzoek aan een EGK-graf te Wachtum leert dat dit macroscopische criterium misschien niet absoluut is (van der Velde & Exaltus, 2011). Meer onderzoek naar de identificatie van vlakgraven en grafheuvelzolen verdient dan ook aanbeveling.

de jongere of jongste EGK worden toegewezen, de periode waarin stenen hamerbijlen als grafgiften juist werden meegegeven aan doden die in of onder grafheuvels werden bijgezet. De overige acht artefacten zijn als bijgiften niet gebonden aan een specifieke funeraire context. Gelet op de vondstlocatie, met name de afstand tot de grafstructuren, en indachtig de richting waarin is geploegd (zie boven) zouden verscheidene van deze voorwerpen oorspronkelijk behoord kunnen hebben tot de inventaris van voornoemde bijzettingen. Zoals Fig. 22 laat zien, zijn een van de stenen bijlen (nr. 1), twee vuurstenen bijlen (nrs. 1 & 2) en de beide klingen allemaal serieuze kandidaten. Wellicht mag aan dit rijtje de klingbeitel worden toegevoegd. Daarentegen lijken de kleinere bijl van gabbro en de *Flint-Ovalbeil* uit andere EGK-bijzettingen afkomstig te zijn (achtereenvolgens stenen bijl 2 en vuurstenen bijl 3 in Fig. 22).

6. Slotopmerkingen

Onlangs is van de hand van Fokkens *et al.* (2016) een overzichtsstudie over het laatneolithicum, de vroege en middenbronstijd in Nederland verschenen. Deze studie is een synthese over onder meer chronologie, nederzettingen, voedsleconomie en grafbestel naar aanleiding van het ‘Malta-onderzoek’ dat grofweg in de afgelopen vijftien jaar is verricht²³. Daarbij wordt er uitgebreid stilgestaan bij de archeologische vindplaatsen die het meest informatief en beeldbepalend worden geacht. Een daarvan is Leek-De Traan (*ibidem*: 138-139, fig. 7.69 & -.71; daar ‘Hoge Traan’ genoemd). Refererend aan opgravingen door achtereenvolgens het ARC (Ufkes, 2001; de Wit, 2001) en ADC ArcheoProjecten (Opbroek *et al.*, 2008) merken Fokkens *et al.* terecht op dat daar twee van de meest noordelijke graven uit het laatneolithicum (in Nederland) zijn opgegraven. Zij vermelden echter het derde laatneolithische grafrestant niet dat te Leek-De Traan door het ADC ArcheoProjecten is opgegraven (Corver, 2008). Evenmin maken zij, op één vuurstenen bijl na, gewag van de artefacten die in deze bijdrage voor het voetlicht worden gebracht. Fokkens *et al.* nemen ongetwijfeld bijgevolg de term ‘grafveld’ niet in de mond, terwijl de vondsten van amateurarcheologen én de ontdekkingen door archeologische bedrijven dat wel rechtvaardigen. Er is alle reden aan te nemen dat te Leek-De Traan een EGK-grafveld heeft gelegen, hoewel de omvang en uitleg zich niet precies laten vaststellen. Een van de redenen daarvoor is dat slechts een beperkt gedeelte van De Traan archeologisch onderzocht is. Zoals Fig. 22 laat zien, is het zelfs mogelijk dat meer grafvelden aanwezig zijn geweest.

Dankwoord

De auteurs zijn de provincie Groningen, in de persoon van drs. M. Rooke, erkentelijk voor de financiële ondersteuning die de vakkundige objecttekeningen van drs. R. Timmermans mogelijk heeft gemaakt. J. R. Beuker wordt bedankt voor de informatie over de vervaardiging van *Flint-Ovalbeile* en *Flint-Rechteckbeile* en H. Huisman voor de grondstofbepaling van de twee hamerbijlen. Drs. F. de Vries stelde belangeloos Fig. 16 ter beschikking, waarvoor dank. R. J. Popken was zo vriendelijk de Fig. 1 en 22 te maken, waarvoor wij hem erkentelijk zijn. Dank is verder verschuldigd aan de heer G. Venema die zo vriendelijk was zijn vuurstenen bijl van Leek-De Traan voor studie ter beschikking te stellen. *Last but not least* moet dr. T. Ballin worden bedankt voor de taalkundige correctie van de Engelse samenvatting.

23. Dat wil zeggen het archeologische onderzoek dat bedrijven verrichten op grond van het principe dat de verstoorder betaalt; dit beginsel is 1992 vastgelegd in het verdrag van Valletta (de hoofdstad van Malta) en in 1998 door een goedkeuringswet bekrachtigd.

Literatuur

- ADDINK-SAMPLONIUS A., 1968. Neolithische stenen hamerbijlen uit Midden-Nederland. *Helinium*, VIII-3: 209-240.
- BAKKER J. A., in voorbereiding. *Hunebed D26 in het Drouwenerveld, gemeente Borger, Drenthe. Verslag van de onderzoeken*. [Werktitel].
- BEUKER J. R., 1988. Een beitel van Grand-Pressigny-vuursteen uit Anloo. *Nieuwe Drentse Volksalmanak*, 105: 12-18 (124-130).
- BEUKER J. R., 2010. *Vuurstenen werktuigen. Technologie op het scherp van de snede*. Leiden.
- BEUKER J. R., DRENTH E. & KRUYK DE H., 2020. Artefacten van Falster-vuursteen uit Drenthe. *Nieuwe Drentse Volksalmanak*, 137: 117-138.
- BEUKER J. R., DRENTH E., LANTING A. E. & SCHUDEBEURS A. P., 1992. De stenen bijlen en hamerbijlen van het Drents museum: een onderzoek naar gebruikte steensoorten. *Nieuwe Drentse Volksalmanak*, 109: 111-139.
- BRANDT K. H., 1967. *Studien über steinerne Äxte und Beile der Jüngerer Steinzeit und der Stein-Kupferzeit Nordwestdeutschlands*. Münstersche Beiträge zur Vorgeschichtsforschung, Veröffentlichungen des Seminars für Ur- und Frühgeschichte der Universität, 2, Hildesheim.
- BURSCHE F. C., 1936. Grafvormen van het Noorden. *Oudheidkundige Mededeelingen uit 's Rijksmuseum van Oudheden te Leiden*, n.r., XVII: 53-72.
- CORVER B. A., 2008. *Leek, Hoge Traan, Leeksterveld fase 3 (ontwikkelingsfase 1). Een Archeologische Begeleiding onder het protocol Opgraving*. ADC Rapport 1298, Amersfoort.
- DEL COURT-VLAEMINCK M., 1998. *Le silex du Grand-Pressigny dans le Nord-Ouest de l'Europe. Le silex tertiaire, concurrent possible du Grand-Pressigny?* PhD, École des Hautes Études en Sciences Sociales, Toulouse : 3 delen.
- DE WIT M. J. M., 2001. *Een aanvullend archeologisch onderzoek op het AZC te Leek, gemeente Leek*. ARC-Publicaties, 44, Groningen.
- DRENTH E., 1990. Een onderzoek naar aspecten van de symbolische betekenis van Grand-Pressigny- en pseudo-Grand-Pressigny-dolken in graven van de Enkelgrafcultuur in Nederland. In: Niklewicz-Hokse A. T. L & Lagerwerf C. A. G. (red.), *Bundel van de Steentijd dag 1 april 1989*, Groningen: 100-121.
- DRENTH E., 1992. Flat graves and barrows of the Single Grave culture in the Netherlands in social perspective: An interim report. In: Buchvaldek M. & Strahm C. (red.), *Die kontinentaleuropäischen Gruppen der Kultur mit Schnurkeramik (= Prähistorica, XIX)*, Praag: 207-214.
- DRENTH E., 2012. A Note on the Re-use of hunebedden in the Netherlands during the Late Neolithic. In: Furholt M., Hinz M. & Mischka D. (red.), *'As time goes by'? Monumentality, Landscapes and the Temporal Perspectives*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, 22, Bonn: 159-167.
- DRENTH E., 2014. Late Neolithic daggers in French flint from the Netherlands: gender- and age-related grave goods? *Notae Praehistoricae*, 34/2014: 137-145.
- DRENTH E., 2015. A Single Grave Culture burial at Groenlo (province of Gelderland, NL). *Notae Praehistoricae*, 35/2015: 177-201.
- DRENTH E., 2016. Men on their right sides and women on their left sides? Corpse position in barrows and flat graves of the Single Grave Culture from the Netherlands. *Notae Praehistoricae*, 36/2016: 191-201.
- DRENTH E., in voorbereiding. *Non-flint stone axes from Single Grave Culture burials in the Netherlands. Surrogates of stone battle-axes?* [werktitel].
- DRENTH E. & DE KRUYK H., 2017. Artefacten van Valkenburg-vuursteen uit Drenthe. *Nieuwe Drentse Volksalmanak*, 134: 125-142.
- DRENTH E. & HOGESTIJN J. W. H., z. j. [2007]. Bakers voor Bakker, Nieuwe ideeën over de oorsprong en ontwikkeling van klokbekers in Nederland. In: Bloemers J. H. F. (red.), *Tussen D26 en P14: Jan Albert Bakker 65 jaar*, Amsterdam: 33-146.
- DRENTH E. & LANTING A. E., 1991a. De chronologie van de Enkelgrafcultuur in Nederland: enkele voorlopige opmerkingen. *Paleo-aktueel*, 2: 42-46.
- DRENTH E. & LANTING A. E., 1991b. Die Chronologie der Einzelgrabkultur in

- den Nederlanden. In: Strahm C. (red.), *Internationales Symposium-Schnurkeramik 1991. Die regionalen Gruppen*, Freiburg im Breisgau: 103-114.
- DRENTH E. & LOHOF E., 2005. Heuvels voor de doden. Begruving en grafritueel in bekertijd, vroege en midden-bronstijd. In: Louwe Kooijmans L. P., van den Broeke P. W., Fokkens H. & van Gijn A. L. (red.), *Nederland in de prehistorie*, Amsterdam: 433-454.
- FENS R. L., HUIS IN 'T VELD J. Y., MENDELTS J. P., NIEKUS M. J. L. T. & UFKES A., 2010. Jagen, wonen en begraven op de flank van de Hondsrug (Gr.). *Paleo-aktueel*, 21: 39-46.
- FENTON M. B., 1984. The nature of the source and the manufacture of Scottish battle-axes and axe-hammers. *Proceedings of the Prehistoric Society*, 50: 217-243.
- FOKKENS H., STEFFENS B. J. W. & VAN AS S. F. M., 2016. *Farmers, fishers, fowlers, hunters. Knowledge generated by development-led archaeology about the Late Neolithic, the Early Bronze Age and the start of the Middle Bronze Age (2850 - 1500 cal BC) in the Netherlands*. Nederlandse Archeologische Rapporten, 53, Amersfoort.
- FURHOLT M., 2003. *Die absolutchronologische Datierung der Schnurkeramik in Mitteleuropa und Südkandinavien*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, 101, Bonn.
- GLASBERGEN W., 1971. *Graves containing Beakers with a Protruding Foot*. Inventaria Archaeologica, The Netherlands 1, Set NL 1 tot NL 10, Bonn.
- GROENENDIJK H. & WATERBOLK H. T., 1998. *Urnen en essen*. De Geschiedenis van Westerwolde, 7, Groningen.
- HELLINGA W. T., 1980. *Elseviers zwerfstenengids*. Amsterdam/Brussel.
- HÖGBERG A. & OLAUSSON D., 2007. *Scandinavian Flint, an Archaeological Perspective*. Aarhus.
- LANTING A. E., 1969. Iets over de grafgebruiken van de Standvoetbeker-cultuur. *Nieuwe Drentse Volksalmanak*, 87: 165-178 (5-18).
- LANTING A. E., in voorbereiding. Hamer-bijlen. In: BAKKER J. A., *Hunebed D26 in het Drouwenerveld, gemeente Borger, Drenthe. Verslag van de onderzoekingen*, [werktitel].
- LANTING J. N. & VAN DER PLICHT J., 1999/2000. De ¹⁴C-chronologie van de Nederlandse pre- en protohistorie, III: Neolithicum. *Palaeohistoria*, 41/42 [2002]: 1-110.
- MALLET N., PELEGRIN J. & VERJUX C., 2019. *Le phénomène pressignien. La diffusion des poignards et autres silex taillés du Grand-Pressigny en Europe occidentale au Néolithique*. Association des Publications Chauvinoises (A.P.C.), Mémoire, LI, Chauvigny.
- NOCKOLDS S. R., KNOX R. W. O'B. & CHINNER G. A., 1978. *Petrology for students*. Cambridge/New York.
- OPBROEK M., WIJSENBECK F. & BECKERMAN S. M., 2008. *Leek, Leeksterveld. Een Archeologische Begeleiding*. ADC Rapport, 918, Amersfoort.
- REINDERS H., WATERBOLK H. T., ARNOLDUSSEN S., DRENTH E., SAMSON W. & WENNINK S., 2021. *Geschiedenis van Pesse. Landschap en archeologisch onderzoek*. Groningen Archaeological Studies, 40, Groningen.
- RIETH A., 1958. Zur Technik des Steinbohrens im Neolithikum. *Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte*, 18: 101-109.
- SCHUT P., 1991. *Een inventarisatie van neolithische bijlen uit Gelderland, ten noorden van de Rijn*. Nederlandse Archeologische Rapporten, 11, Amersfoort.
- UFKES A., 2001. Een bijzonder graf uit de Enkelgrafcultuur uit Leek (Gr.). *Paleo-aktueel*, 12: 68-72.
- VAN DER VELDE H. M. & EXALTUS, R. P., 2011. Vlakgraven of grafheuvels? De consequenties van bodemmicromorfologisch onderzoek naar een 'vlakgraf' uit de Enkelgrafperiode. In: van der Velde H. M., Jaspers N. L., Drenth E. & Scholte Lubberink H. (red.), *Van graven in de prehistorie en dingen die voorbijgaan. Studies aangeboden aan Eric Lohof bij zijn pensionering in de archeologie*, Leiden: 63-74.
- VAN DER WAALS J. D. & GLASBERGEN W., 1955. Beaker types and their distribution in the Netherlands. Intrusive types, mutual influences and local evolutions. *Palaeohistoria*, V: 5-46.
- VAN GIFFEN A. E., 1930. *Die Bauart der Einzelgräber. Beitrag zur Kenntnis der älteren individuellen Grabhügelstrukturen in den Niederlanden*. Mannus-Bibliothek, 44 & 45, Leipzig.

WATERBOLK H. T., 1960. Preliminary Report on the Excavations at Anlo in 1957 and 1958. *Palaeohistoria*, VIII: 59-90.

WENTINK K., 2020. *Stereotype. The role of grave sets in Corded Ware and Bell Beaker funerary practices*. Leiden.

Abstract

The present paper discusses ten lithic artefacts discovered by two amateur archaeologists on the surface of arable land at Leek-DeTraan in the Dutch province of Groningen. These finds illustrate the importance of amateur archaeology, as they appear to represent the remains of a Single Grave Culture cemetery, the northernmost of its kind presently known from the Netherlands. This is first of all indicated by the nature of the artefacts. Apart from one blade, all lithics are (basically) intact and belong to types which are commonly recovered from flat graves and burials in barrows. The assemblage includes two dolerite stone battle-axes, two axes with a rectangular cross-section (*Fels-Rechteckbeile*) in gabbro, two flint axes with a similar cross-section (*Flint-Rechteckbeile*), a flint axe with an oval cross-section (*Flint-Ovalbeil*), a blade chisel in Grand-Pressigny flint and two flint blades. It is remarkable – and to our knowledge the first case of its kind from a Single Grave Culture burial context in the Netherlands – that the two battle-axes were manufactured from the same nodule. Noteworthy is that the two flint blades also derive from the same nodule.

The suggestion that the artefacts stem from Late Neolithic burials is supported by excavations in the immediate vicinity. They led to the discovery of a Single Grave Culture burial containing two beakers, a bowl and a spoon, all examples of pottery. Moreover, the remains of two more burials of most likely Late Neolithic age have come to light. It concerns a circular trench and a trench encircling a grave pit, respectively. It may be that some of the ten artefacts dealt with in the present paper are disturbed grave goods from these two burials.

It appears that there was once a Single Grave Culture cemetery in the Leek-De Traan area, and that remains of it may still be there. Judging from discoveries elsewhere in the Netherlands, the above-mentioned features and artefacts may represent at least six graves. The finds suggest that these burials date to the Single Grave Culture's later phases, or perhaps even the period's latest phase (c. 2650-2400 BC and c. 2550-2400 BC, respectively). Although the site was discussed in detail by Fokkens *et al.* (2016) in a study synthesising the results of development-led archaeology in the Netherlands with respect to the Late Neolithic, Early Bronze Age and the start of the Middle Bronze Age, they did not recognise the possibility of a Late Neolithic cemetery (or even cemeteries) at Leek-De Traan.

Keywords: Late Neolithic, Single Grave Culture, The Netherlands, cemetery, lithic artefacts, stone battle-axes, axes, blade chisel, blades, importance of amateur archaeologists.

Samenvatting

Dit artikel bespreekt tien lithische artefacten die door twee amateurarcheologen zijn ontdekt op akkerland te Leek-De Traan in de Nederlandse provincie Groningen. Deze vondsten illustreren het belang van amateurarcheologie, aangezien ze de resten van een grafveld van de enkelgrafcultuur lijken te zijn. De aard van deze vondsten wijst in die richting. De objecten zijn allemaal min of meer compleet, terwijl ze typologisch goed bekend zijn uit vlakgraven en grafheuvelbijzettingen van voornoemde cultuur. De objecten bestaan uit twee hamerbijlen van doleriet, twee bijlen met een rechthoekige dwarsdoorsnede (*Fels-Rechteckbeile*) van gabbro, twee vuurstenen bijlen met eenzelfde dwarsdoorsnede (*Flint-Rechteckbeile*), een *Flint-Ovalbeil* (een vuurstenen bijl met een ovale dwarsdoorsnede), een klingbeitel van Grand-Pressigny-vuursteen en twee vuurstenen klingen. Opvallend en bij ons weten tot nu toe uniek voor de enkelgrafcultuur in Nederland is het gegeven dat de twee hamerbijlen van hetzelfde stuk steen (doleriet) zijn gemaakt. In dit verband moet tevens worden vermeld dat de twee klingen van dezelfde vuurstenen knol zijn geslagen.

De hypothese dat de artefacten in kwestie afkomstig zijn uit laatneolithische graven vindt steun in opgravingen door archeologische bedrijven in de directe omgeving. Daarbij is een bijzetting van de enkelgrafcultuur met vier stuks aardewerken vaatwerk (twee bekers, een schaal en een lepel) ontdekt. Voorts zijn de relictten van twee graven aan het licht gekomen. Ze bestaan uit achtereenvolgens een rond standspoor en een vergelijkbaar grondspoor dat een grafkuil omgaf. De laatneolithische ouderdom ervan staat zo goed als vast, hoewel de opgravingen geen grafgiften aan het licht hebben gebracht. De kans bestaat dat sommige van de hier besproken tien artefacten opgeploegde bijgiften uit deze graven zijn.

De conclusie is dat veel erop duidt dat het terrein Leek-De Traan ooit – en dit misschien ten dele nog steeds doet – een grafveld (of zelfs grafvelden) van de enkelgrafcultuur herbergde. De bovengenoemde grondsporen en artefacten wijzen op minstens zes graven, gezien ontdekkingen elders in Nederland. De typologische kenmerken van de mobilia dateren deze graven in de jongere sectie van de enkelgrafcultuur (ca. 2650-2400 v.Chr.), wellicht zelfs de jongste fase (ca. 2550-2400 v.Chr.). Hoewel Leek-De Traan in detail door hen besproken wordt, is de reële mogelijkheid van een laatneolithische necropool niet onderkend door Fokkens *et al.* in een overzichtswerk uit 2016. Het gaat hier om een synthese over het laatneolithicum, de vroege bronstijd en het begin van de midden-bronstijd in Nederland op basis van Malta-onderzoek dat door archeologische bedrijven is verricht.

Sleutelwoorden: Laat-Neolithicum, Enkelgrafcultuur, Nederland, grafveld, natuursteen, vuursteen, hamerbijlen, bijlen, klingbeitel, kling; belang van amateurarcheologen.

Erik DRENTH
Torenstraat, 4
NL – 3811 DJ Amersfoort
drenth.erik@gmail.com

Bernard VERSLOOT
Burg. Ritzemastraat, 40
NL – 9822 AV Niekerk
b.versloot@planet.nl

Hans DE KRUYK
Hoffmanstraat, 14
NL – 4143 BE Leerdam
hansdekruyk@hotmail.com

Bertil VAN OS
Rijksdienstvoor het Cultureel Erfgoed
Postbus 1600
NL – 3800 BP Amersfoort
b.van.os@cultureelerfgoed.nl